

ТОНГ

Ҳикоялар

*

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«ЁШ ГВАРДИЯ» нашриёти
Тошкент—1980

X 20

Ҳакимали Ўқтам.

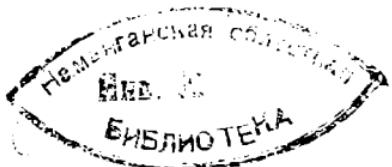
Тонг. Ҳикоялар. Т. «Ёш гвардия», 1980.—
80 б.

Ҳакимали У. Рассвет.

ББК 84Уз
Уз

Ўқтам Ҳакималининг ушбу тўпламга кирган ҳикояларида совет кишиларининг бир-бирларига бўлган меҳр-оқибатлари, одамийлик, эзгулик йўлидаги интилишлари акс эттирилади.

320518

X 70303-164
356 (04)-80 56-80 4702570000

© «Ёш гвардия» нашриёти, 1980.

ДУНЁНИ АНГЛАШ

ПИРМАТ ақага

— **Х**ой, одамлар! Сизларда инсоф бор-ми ўзи? Уйимизни яна ўгри уриб кетди! — тонг отиш олдида ёш муаллим Абдулланинг уйидан аёл фарёди кўтарилидди. — Кондошмиз, жондошмиз, дейсизлар-у уйимизни ўгри уриб кетса ҳам донг қотиб ухлайверасизлар...

— Эсинг жойидами? Нимага бақирансан?! — каллаи саҳарлаб кўтарилган аёл фарёдидан таҳлика, таажжубга тушган қўни-қўшилар югуриб кўчаларга чиқшидди. — Кечагина уруш тугади. Кўксимиизга эндигина офтоб тегди. Ақалли бир кунгиша тинч ухлашга қўйсанг-чи! Нима гап ўзи? Ер ютяштими?

— Бой бўлгурлар, бугун ҳам уйимизга ўғри тушди, — ялангоёқ, ялаигбош кўчага қиз-часини етаклаб чиққан Ҳосият ҳовлиқиб тушунтира бошлади. — Мана бу норасиданинг ризқини қийиб кетяпти. Ҳар куни аҳвол шу. Ҳаммамиз бир ота, бир онанинг фарзандлари бўлсак, оқибат шу бўлдими? Нимага ҳолимиздан хабар олмайсизлар?! Бечора эрим узоқда ишлайди, эрта кетади, кеч қайтади.

— Ота-боболарнииз ўгри ишмалигини бил-

масди,— оломон орасидан эркак кишининг шамоллаган кезда содир бўладиган бўғиқ овоzi эшитилди.— Ўзбекда ҳеч қачон ўғри бўлмаган. Уруш йиллари ҳам ўғрини эшитмагандик.

— Ёлғон ганираётган бўлсам, худога солинглар,— Ҳоснят ҳўнграб юборди.

— Қал-катта хотин алдайдими, ўғри бошқа қишлоқдан келаётган бўлса керак,— деди бургут бурун камшир одамларга юзланиб.

— Ҳой, огайнилар,— хитоб қилди ёшгина бир йигит олдинга чиқиб,— бугун пойлаймиз. Ўғрини тутиб олсак, оёқ-қўлларини кесамиз, эшакка тескари миндириб, сазойи қиласамиз. Кечқуруи кўчага чиқинглар. Машъала олиб чиқинглар.

Ҳоснят пиқиrlаганча қизчасини етаклаб орқасига қайтди, уйга кириб, ўзини кўриага ташлади-ю, юзини ёстиққа босди.

Одамлар аста-секин тарқалишди.

«Ўғрини тутиб олсак, оёқ-қўлларини кесамиз, эшакка тескари миндириб сазойи қиласамиз», кўнглидан ўтказди ошхона деворига суялиб турган Абдулла қалт-қалт титраб. Кеийин у изтиробини яшириш мақсадидан оёқ учиди юриб ҳовлига тушди, дераза томони яқинлашар экан, пешонасини ойнага тираб ичкарига мўралади. Ҳоснят қизчасини қучиб: «Яшаш жонимга тегди, сени ҳам, дадангни ҳам ташлаб, онамникига жўнайман, худонииг берган куни ўғри уриб кетади», дея ҳасрат қиласарди.

Абдулла аланг-жаланг атрофга назар ташлаб орқасига ўгирилди ва оёқ учиди юриб, кун чиқини томондаги нураган пахса девор томони яқинлашди-да, боғ томонга ошиб ўтди. Атрофиин кузатди, ҳеч ким йўқлигига қаноат

ҳосил қилгач, қуриган олма ковагидаги халтачани олиб, қўлтиғига қисди-да, дарахтлар оралаб шиддат билан юрнб кетди. У қуриган ўтларга қоқилар, мункиб кетнб ўнгланиб олар, лекин халтачани қўйиб юбормасди. Юраги тинмай уради: «Гуп-гуп». Юраккинаси бамисоли тўрга тушгап оҳудай, кўкрак қафасига сиғмай типирчилардан. Қулоқлари остида «ўғрини тутиб олсак, оёқ-қўлларини кесамиз, эшакка тескари миндириб, сазойи қиласмиз», деган хитоблар тинимсиз жаранглаб турар, юраккинасини қийнагандан қийнарди. Юрак! Териси устихонига ёпишган Абдулланинг юраккинаси бир неча кундан бери шу тахлит изтироблар орасида бўғилар, әзиларди. Унинг томогига гўё ўткир учли ханжар тикилиб қолган, на ютиб юбориш, на чиқариб ташлашнинг иложи бор эди. Худога шукур! Ёш муаллим жони, жонгинасиши ҳовучлаб аранг кўчага чиқиб олди. Орқасига қарамасликка ҳаракат қилиб сой томонга югурди. Югурниб эмас, учиб кетди. Бургутлар чангалидан аранг қутулиб чиққан кабутардай эркин қанот қоқиб учиб кетди.

Үйларини босиб ўтди. Қишлоқ ортда қолди. Сой соҳилига етиб келганда, у кичик бир тошга қоқилиб йиқилди-ю, миясиининг қаеридир узилиб кетгандай туюлди. Танаси тахир ва аччиқ бир оғриқдан терлаб кетди. Лекин парво қилмади. Турди, югурди. Оқсоқланиб сой қирғоғига ҳам етиб келди. Орқасига ўгирилди. Ҳеч ким йўқ. Юрак! Юрак ҳамон типирчиларди: «Гуп-гуп!». Гимнастёркаси тердан ҳўл бўлиб кетган, вужуди олов-оташ бўлиб ёнарди. Мияси, юрагидан гўё буруқсиб тутун кўтариларди.

— Худога шукур!— деди у ниҳоят ўзига-
ўзи.— Қутилиб олдим. Тутиб олганларида
оёқ-қўлларимни кесишарди, эшакка тескари
миндириб сазойн қилишарди.

«Бугун ё эрта албатта, қўлга тушириша-
ди,— ўйлади у,— ниятларига етишади».

— Тентаклар, калтафаҳмлар!— бақириб
юборди кейин.— Ахир ўзи учун, ўз қор-
ни учун нон ўғирлаётган йўқ-ку! Тўғри, ота-
боболаримиз ўғри нималигини билмасди. Ле-
кин ота-боболаримиз ўз фарзандларини оч
ҳам қолдиришмасди-ку!

У овозидан ўзи қўрқиб кетиб, апил-тапил
сувга кечди. Бояқиши бу гал керза этигини
ешишни ҳам унуди. Этик қўнжи сувга тўлди.
Бари бир у диққат қилмади. Этиги қўнжини
шилқиллатиб йўлида давом этаверди. Ниҳоят
соҳишли ортда қолдириб, қишлоқ билан колхоз
фермаси орасидаги тутзорга етиб келди. Ўзи-
ни хилватга урди. Урди-ю, вужуди тутқинлик-
дан қутулди, юраккинаси ҳам тинчиди. Ўти-
риб этигини ечди. Қўнжидаги сувини тўқди,
пайтавасини сиқиб, қайтадан оёқларига ўра-
ди. Кийди. Қўлларини тиззаларига тиради-
да, маъюс атрофга термилди. Тут шохлари
ялангочланиб, яккам-дуккам сақланиб қолган
сап-сариқ, кап-катта япроқлар чирт-чирт узи-
лар, липиллаб бориб аста ерга қўнарди. Олам-
ни сап-сариқ ранг қоплаганди. Хазон ранги!
Хазонли, қарғали, зағчали, чуғурчуқли куз!
Қарға, хазон, зағча, чуғурчуқлар кузни олиб
келганди. Куз илиқ шамолли, сийрак булутли
эди. Булутлар фасли бошланганди...

Фақат осмон, осмонгина мовий рангда эди,
у ерларга ҳали куз етиб бормаганди. Беш йил
муқаддам... Ҳа, беш йил муқаддам, у, мана

шундай куз оқшомларининг бирида севимли мактабини тарк этиб, азиз ўқувчиларини ташлаб, ўз ихтиёрисиз ҳарбийга жўновди. Мактаб ҳувиллаши, ўқувчилар кўз ёшлари, куз эса сап-сариқ ранги билан уни ҳарбийга кузатиб қолувди. Беш йил... Етим Абдулла беш йил қои кечиб ҳарбийдан — ўқлар, дод-фарёдлар орасида омон қайтди. Умри узун, толеи раҳмдил экан. Ўлмади. Ўлиши мумкин ҳам эмасди. Ўқувчиларни узоқ ерларда қолдириб ўлолмасди. Ўқувчиларнинг муаллимлари учун тўккан кўз ёшлари, муаллимнинг ўқувчиларга бўлган интизорлиги уни ҳарбийдан омон қайтариб келди. Колхоз фермасига, ўқувчилари ёнига қатнай бошлади. Қишлоқ билан ферма ораси роппа-роса етти чақирим эди. Абдулла шу масофани кунига икки марта босиб ўтиши керак эди. Кўклам, ёз, куз, қиши... Қиши кунлари йўл унинг учун машаққатга айланиб кетарди. Тиззасигача қор кечиб, бўриларга чап бериб етти чақирими босиб ўтарди. Бўрилар! Бўрилар орасидан жоннни ҳовучлаб ўтиш осонмасди-да, ахир. Беш йил муқаддам колхоз фермасига муаллим тайинлаш масаласи кўтарилигданда бу оғир ишга биринчи бўлиб Абдулла розилик билдирувди. Тажрибали муаллимлар эса ўзларини четга тортишганди. Улар иссиқ танчада, болалари ёнида, хотинлари қучогида бўлишлари керак эди. Корлар, бўрилар билан олишиб, фермага қатнаш осонмасди-да. Йўл умринг ярмини хазон қилди. Абдулла ёш етим қолиб ҳаёт «қозони»да роса қайнаганди. Ҳаёт «қозони»да қайнаш уни ўша куни илк бор жасоратга чорлади. Кейин... Уруш бошланди. Иккинчи марта жасорат кўрсатди. Ҳарбийга ёзилиб кетди,

мактаблар ёпилди. Етти ёшли болалар саводсиз қолди. Худога шукур! Уруш тугади. Фалаба билан тугади. Мактаблар қайтадан очилди. Ўн икки ўшга чиққан болалар қайтадан биринчи синфга қатнай бошладилар. Болаларни йигиб олиш осон бўлмади. Осон бўлмасди ҳам. Чунки нон ҳали ҳам тахчил эди.

Абдулла хаёлини йифиб ўрнидан турди.

У шиддат билан юриб борар, қулоқлари остида яна одамларнинг ҳайқириқлари жаранглай бошлаган, назарида эса турли башаралар жонланиб, уни таъқиб этарди. Нима қилсин? Нон ўғирламаснми? Унда болаларни йифиб бўладими? Бўлмайди-ку? Уруғ! Фалла ҳарбийдагиларга жўнатилди, ҳатто уругликнинг ҳам қути учиб кетди. Уруш болаларнинг соилини ҳам камайтириб юборди. Қанчадан-қанча болалар туғилмай қолди. Кўчалар сукутга толди. Дала ишларини аёллар ва чоллар бажарди. Эркакларнинг йўриги бошқа. Эркаклар ҳарбийдан қайтди. Фақат камайиб қайтди... Ҳадемай ишлар изига тушиб кетади. Нон сероб бўлади, хонадонлар яна болаларга тўлиб-тошади. Тўғри, қишлоқда ўғри бўлмаган, ўзбек ўғрини билмагаиди. Қишлоқда ўғри чиқишига, ўзбек ўғрини танишига, ахир уруш сабаб бўлди-ку! Ўғри ўз қорни учун эмас, болалар қорни учун ўғирлик қиляптику! Болалар қорни учун қилган ўғирлиги учун Абдулланинг оёқ-қўлларини кесиш, эшакка тескари миндириб сазои қилиш инсофданми?!

Абдулланинг орзуси — ҳарбийдан қайтибоқ далага чиқиши, аёллар, чолларнинг қўлларидан кетмоини олиш эди. Сабри чидамади. Үқувчиларн билан кўришиш мақсадида фермага йўл олди. Болалар бўйнига осилиб олишди,

қўйиб юборишмади. Қўйиб юборишларининг иложи ҳам йўқ эди. Юраклари туташганди. Муаллим ва ўқувчилар юраги! Беш йил муқаддам у болаларни бағрига босиб аччиқ кўз ёшлари билан: «Икки-уч кунда қайтиб келаман», қабилида муомала қилганди. «Керакмас, қайтмайсиз», дея болалар ўша куни этакларига ёпишиб олувди. «Майли, қайтиб келаман», шивирлаганди у ва болаларнинг қўйинини пуч ёнғоққа тўлдириб, қочиб қолди. Қишлоққа қайтди. Эртаси куни ҳарбийга жўнади. Болалар уни кутишиди, кутишаверди, лекин у қайтмади, қайтолмади. Беш йилдан кейингина юз кўришдилар. Болаларни мактабга йиғиб олди. Бунга нон қўл келди. Колхоздан оладигаи «забой»и асқотди. Хотини, қизчасининг ризқини қийиб, болаларга илиньяпти. Ўзига қиладигаи хиёнати майлику-я, лекин хотини, қизчасига хиёнат қилиш осонми? Хиёнат, уни хотини, қизчаси олдида қувғин қилиб қўйди. Эрта ё индии тутиб олишади. Қўл-оёқларини кесадилар-да, эшакка тескари миндириб сазойи ҳам қилишади. Оёқ-қўлсиз ўғри ферма-мактабга келолмайди. Сазойи бўйлан муаллим — ўғри учун бутун йўллар беркилади. Муаллим — ўғри йўлсиз қолди...

Абдулла бошини кўтарди. У фермага яқинлашиб келарди. Итларнинг акиллашлари, қўй-эчкиларнинг маърашлари яиграйти. У ферма дарвозаси олдига етиб келганда, ичкаридан қўй-эчкиларни ҳайдаб чўпон — паст бўйли, паҳмоқ соқол Ҳасан чол чиқди.

— Келяпсанми, болам? — деди чол ғамгин, — сенга ҳам, болаларга ҳам қийин бўлди. Гўшт бор, нон йўқ. Гўшт нон бўлолмас экан.

— Уруш тугади, ғалаба билан тугади,

ота,— деди Абдулла жилмайиб.— Ютуғимиз шу. Оз қолди, нонни истаганча оламиз.

Чол қўй-эчкilarни ҳайдаб, тепалик томон кўтарилиб кетди. Деворлари сувалмаган хонада болалар ҳайқириқлари янграй бошлади.

— Салом, Абдулла ака!

— Салом, жўжаларим!

— Келдингизми? Нон...

— Келдим. Олиб келдим. Утириинглар.

Шовқин-сурон тинди. Болалар чордана қуриб намат устига ўтиришди. Абдулла қалтираётган қўлларини халтага сукди. Нон олди. Ушатар экан, ўзи томон чўзилган қўлларга тутқазди.

— Мана, мана олинглар! Олаверинглар!

О, у қанчалар баҳтиёр! Баҳт! Абдулла! Бир... икки... уч... ўн.... қўллар! Муқаддас қўллар! Муқаддас нон! Абдулла шу муқаддас қўлларга, муқаддас нонни тутқазиш учун ахир ҳарбийдан омон қайтди-да! Нон! Болалар! Муқаддаслик! Ана у одамлар нимани тушуна қолишибди. Тушунишса, дод солишармиди. Улар учун муқаддаслик ҳам, номуқаддаслик ҳам йўқ! Нимани истаса шуни қилишсин. Оёқ-қўлларини эмас, исташса бошини кесишишсин. Эшакка тескари эмас, чалқанча миндиришсин, сазойи эмас, пазойи бўлсин. Қўрқмайди. Қўрқиш учун туғилганмас. Етимлигига, ота-онасидаи айрилганида қўрқиб бўлган. Кейин қўрқув туйгуснни унуди. Ҳатто беш йил қонлар, ўқлар орасида юриб ҳам қўрқмади-ку. «Ўғри — менман, мени ўлдинглар!», дея бугуноқ кўчага чиқиб ҳайқиради.

Болалар нонларни лабларига яқинлаштириди. Шу билан ўзларини ҳам, муаллимларини

ҳам эсдан чиқаришди. Қўзлар, нигоҳлар нонга, фақат нонга қадалди. Нон ўзлари билан муаллимлариши ҳам четга суриб ташлади. Уруш қолдирган даҳшат шундай қилишга мажбур этди. Абдулланинг кўзлари болаларни кузатар, лаблари эса қуруқ қимирларди. Абдулла оғир хўрсинди ва ҳушини йигиб, болаларга юзланди. Улар нонни еб бўлишган, ҳақиқатга, одамийликларига қайтишганди.

— Дарсни бошлаймизми?

— Бошлаймиз.

Дарс бошланди.

— «А», «Б», «В», «Г», «Д». Дунё, одамларни ўрганиш мана шу беш ҳарфдан бошланди. Беш йил муқаддам ҳам дунё, одамларни ўрганиш мана шу беш ҳарфдан бошланганди. Беш ҳарфдан кейин келадиган ҳарфларга навбат етмасдан уруш бошланиб қолувди. Уларни ўрганиш беш ҳарфда тўхтаб қолганди. Уруш дунё, одамларни ўрганишни шу беш ҳарфда тўхтатиб қўйганди. Бироқ шу беш ҳарф урушнинг ўзини тўхтатиб қўйди. Дунё, одамларни ўрганиш муддатидан орқасига суриб турса бўлар экан. Лекин урушни ўрганишни орқага суриш аело... Уни дарҳол бартараф қилиш зарур экан.

Беш қиз, беш бола навбатма-навбат доска-га чиқишиди. Дунё, одамларни ўрганишни машқ қила бошладилар.

Абдулла уйига тунда қайтди. Хосият қотирма пиширар, қизчаси ёнида қотирма тишлаб ўйноқларди. «Бояқиши, аёл зотида кек бўлмайди,— кўнглидан ўтказди Абдулла хотинига термилиб,— ўғрини унутибди».

Хосият чой дамлаб кирди. Эр-хотин қизчаларини ўртага олиб тамадди қилишиди.

Эр-хотин бахтиёр эди. Ҳосият эптикиб, Абдулланинг слкасига бошини қўйди, сочла-ри, қўлларини силади, бутун меҳр-муҳаббати-ни кафтлари орқали ифода этди.

— Яхшиям сизга турмушга чиққан экан-ман,— деди у шивирлаб,— бахтли бўлдим. Сизни ҳурмат қилиб «забой» беришяпти. Шу... шу ўгри тушаётгапи...

— Ўғри ҳам ўлар, қутуларсан,— Абдулла гулдираб қолди...

— Тун-кун худога илтижо қиляпман, ўғри ўлади, албатта ўлади,— деди Ҳосият чеҳраси ёришиб.— Барчиной, дадангни ўпиб қўй. Да-данг бўлмагандаги...

— Дадажонимнинг умри узоқ бўлсин!— деди қизча отасининг бўйнига осилиб, кўзла-ридан ўпар экан.

Тун оғди. Қизча ухлаб қолди. Ҳосият Аб-дулланинг ёнига ёнбошлади. Узоқ вақт соч-ларини силаб ётди... У уйғонгандаги тонг отган, қизчаси ёнида миқ-миқ ухлар, Абдулла эса фойиб бўлганди. Ҳосият югуриб ошхонага кирди, югуриб кўчага чиқди.

— Хой, одамлар!— ҳайқирди, жазавага ту-шиб.— Ўйимизни яна ўғри урди!

— Кўп валдираиверма!— қўшни ҳовлидан овоз эшитилди.— Қанақа ўғри уради? Тун би-лан пойлоқчилик қилдик. Уйингга мушук ҳам киргани йўқ.

— Сизлар шунақасизлар, одам ўлиб қол-са ҳам ишонмайсизлар, сизлар шунақасиз-лар,— Ҳосиятнинг ҳафсаласи пир бўлиб ор-қасига қайтди. Қизчасини етаклаб колхоз идорасига чиқди.

— Қишлоқни ўғри босиб кетди,— дея ўш-қирди у чўтири юзли раисга.— Худонинг бер-

ган куни уйимизга ўғри тушади. Ўгрини тутиб беринглар. Бўлмаса районга бораман, устингиздан шикоят қиласман.

— Синглим, кимдан шубҳа қиляпсиз?— сўради раис ҳайратга тушиб.— Шубҳа қилаётган одамингиз бўлса, айтинг, ишни судга ошираман.

Хосият бошини эгиб қолди, узоқ ўйлади, лекин жавоб қилолмади. Чунки шубҳа қиладиган одами йўқ эди.

— Эрим узоқда ишлайпти,— деди ниҳоят.— Шунинг учун уйимизга ўғри тушяпти. Эримни қишлоқдаги мактабга ўтказиб беринг.

Хосият қизчасини етаклаб уйига қайтди. Шу куниёқ раис Абдуллани идорага чақиртирди.

— Ўйингизни ўғри уриб кетаётганмиш,— гап бошлиди раис босиқлик билан.— Шу пайтгача қишлоқда ўғри деган гаплар бўлмаганди. Сиз кимдан шубҳа қиласиз?

— Нима кўп — ит кўп, пима кўп — мушук кўп,— асабийлашиб жавоб қилди Абдулла,— балки қотирмани ит, мушук еб кетаётгандир...

— Нимага титрайпсиз?— раис Абдуллани жиддий кузатди.

— Титрайдиган касалим бор,— жавоб қилиди Абдулла.— Ҳарбийдан орттириб келғаниман.

— Демак, ҳеч кимдан шубҳа қилмайсиз?— такрор сўради раис.

— Йўқ! Йўқ!— бақирди Абдулла ва секин ташқарига чиқди-да, жуфтакни ростлаб қолди. Уйига кирди-ю, ўзини кўрпачага ташлади. Эрталабгача тўлғониб чиқди. Кўзларини юмар, юмиши билан назарида тош, кетмон, теша кўтарган одамлар устига бостириб ке-

ларди. Юрак! Юраги қинидан чиқиб кетгудай уриб мактабга жўнади. Болаларга «ўғирлик» нонини улашиб берди. Дарс бошланди. «А», «Б», «В», «Г», «Д». Дунё, одамлар ўрганиляпти. Уни беш қиз, беш бола зўр бериб ўрганишяпти. Ёш муаллим Абдулла энтикиб, ҳаяжонга тушиб, ўргатяпти. Доска ўн бор бўялди, ўн бор ўчирилди. Ёзиш, ўчиришни Абдулла болаларни ўпиш билан ниҳоялади. Дунё, одамларни илк бор ўрганганликлари учун болалар шу ўпишга сазовор бўлишди. Навбат беш ҳарфни дафтар саҳифасига кўчиришга етди. Кўчирилди. Саҳифаларга дунё, одамларни ўргана бошлаганликлари қайд қилинди. Дарс давом этиши керак эди. Лекин болалар толиқди. Ахир дунё, одамларни ўрганиш осонмас-да, толиқтиради-да. Буёфи бошқа фасл... Эртанги кун бор. Бунинг учун Абдулла яна нон олиб келиши керак. Ахир дунё, одамларни нонсиз ўрганилмайди-да. Ўрганиб бўлмайди-да. Эртага дунё, одамларни ўрганиш беш ҳарфдан кейин келадиган ҳарфлардан бошлапади. Бунинг учун яна нон керак! Шунда дунё, одамлар яна ҳам чуқуроқ ўрганилади.

Дарс тугади. Абдулла болаларни қучиб, ўпди. Уйларига кузатиб қолди. Қишлоққа қайтди. Уйига яқинлашар экан, тахлика ва таажжубдан кўзлари олайиб кетди. Кўчани оламон тўлдирганди. Оламон қутурган тўлқинлар каби турли томонга чайқаларди.

— Ердам беринглар! Бугун яна қизимнинг уйини ўғри уриб кетди! — Абдулланинг қайнонаси дод солиб кўчани бошига кўтараётганди. Хосият қизчасини қучиб ҳўнграб йиғларди.

— Нима бўляпти ўзи?— қичқирди оламон.— Абдулла, нима қилиб таңгрининг ғашига теккан экан?! Уйини ўғри уриб кетяпти! Уғри осмондан тушяптими, ё ер остидан чиқяптими! Ахир, ҳар куни пойлоқчилик қила-миз-ку!

— Ана, ўзи келиб қолди,— деди кампир Абдулла томони яқинлашиб.— Қаранглар келишини. Парвойи палак.

— Нима бало, қишлоқни ўғри босиб кетдими!— деди Абдулла терлаб кетиб.— Бугун ҳам уйпизга ўғри тушибдими?

— Қанақа эркаксиз?— бақирди кампир Абдуллага.— Бунча бўшанг бўлмасангиз! Пойламайсизми, ўрини ушлаб олиб ўлдирмайсизми?! Эрта кетасиз, кеч қайтасиз! Ўргилдим, ўша мактабингиздан. Хотии, болача-қа ҳам керак!

— Ҳой, одамлар!— турли томондан ҳайқириқлар кўтарилди.— Бугун Абдулланинг эшигини беркитамиз. Ичкарига ҳам, ташқарига ҳам одам қўймаймиз. Шунда ўрининг қаёқдан келаётгани мәълум бўлади.

«Худо урди,— деган фикр урилди Абдулланинг миясига.— Энди ўғрини ушлаб олишади».

— Беркитниглар,— деди Абдулла бақириб.— Очилмайдигаи қилиб беркитиб ташланглар,— шивирлади кейин,— ҳадемай булар, дунёга ҳам қулф солишади...

Абдулла ичкарига кириб кетди. Орқасидан қайнонаси, хотини, қизчаси ҳам эргашди.

— Бугун қотирма пиширмайман,— деди Ҳосият.

— Пиширма, ўғри учуп пиширасанми,— жавоб қиласиди онаси.— Ўғри очдан ўлсин.

— Бугун... — деди Абдулланинг овози титраб,— бугун... нон... олиб келмадим. Қолхоз омборида ғалла тугаб қолибди. Эртага...

— Эртага олиб келасизми?

— Олиб келаман.

— Абдулла ака!

Абдулла болаларга қаради. Вужуди қалт-қалт титрар, мияси ари уясидай тинимсиз ғувулларди. Назарида одамлар унинг қўл-оёқларини кесишарди... Абдулла бўрни доскага сурди, бироқ бармоқлари қимиirlамади.

— Болажонлар,— шивирлади у қасрат билан кейин.— Чарчадиларингиз.

— Чарчаганимиз йўқ.

— Дарсни тугатамиз.

Жимлик... Ниҳоят болалар жилтларини қўлтиқлашиб ўринларидан туришди. Абдулла эшик ёндорисига суялиб, болаларни бағрига босиб ўпди. Ўпди-ю, бурин оқиб кетди.

— Абдулла ака!

— Болажонлар...— у пиқирлаб қолди.— Эртага...

— Нима, эртага келмайсизми?

— Сизларни ях... ях... яхши кўр... кўр... кўраман...

— Абдулла ака!

У орқасига ўгирилиб олди. Юзини чангалиди. Бурнини сиқди. Кейин супургига ёпишиди, олди, наматини сунуришга тутипди. Болалар турли томопга тарқалиб кетишлиди. Болалар! Болаликларига боришдн...

— Эртага эрталаб,— Абдулланинг овози хириллаб қолди.— Эртага эрталаб... мен болажонларини кўролмайман. Муқаддас қўлчаларини кўриш ҳам насиб этмайди. Овозларини ҳам эшитолмайман. Улар мени қидири-

шади, лекин топишолмайди. Супурги, челакни излашади, супурги ҳам, челак ҳам жойида турган бўлади. Фақат севимли муаллимлари жойида бўлмайди. Қидиради, қидираверишади. Йўл, йўл узайгапидан узайиб бораверади. Ўқувчилар билан муаллим орасидаги йўл... Бари бир муаллимни топишолмайди. Чунки муаллим — ўғри бу пайт қўлга тушади, оёқ-қўллари кесилади, эшакка тескари миниб, сазойи қилинади...

Абдулла бор кучи билан супургини бурчакка иргитди ва халтасига ҳам қарамай, ташқарига чиқди-да, атрофни кузатди, болалар кўринмагач, йўлга тушди, орқасига қарамай югурди, югураверди. Йўл бўйи ҳиқирлаб борди. Уйига кирди. Эшиклари очиқ эди... Хотинп қизчасини олиб кетиб қолганди...

Абдулла югуриб қўчага чиқди. Турли томонга югуриб хотини, қизчасини излади, излади...

— Хосият! Санобар! Келинглар, уйнимизга бошқа ўғри тушмайди!— дея бор овозида қичқирди. Лекин жавоб бўлмади. У маъюс ёнига ўгирилди,— қўшни уй — мактаб директорининг уйига кирди.

— Мен фирт саводсиз одамман. Болаларни ўқита олмадим. Муаллимликдан бўшатинг. Колхозга чиқиб аравакашлик қиласман,— бўкирди мактаб директорига ва орқасига қайтиди, уйига кирди, ўзини бўйра устига ташлади.

Кўчада эрталабгача одамларнинг ҳайқириқлари тинмади. Ичкарида, совуқ бўйра устида Абдулла тинирчилар, тўлғанарди: «Ўғрини ўлдирдиларингиз! Сизлар ўлдирдиларингиз!— дея фарёд чекарди— Болаларим,

болаларимни ўгрисиз қолдирдиғиз. Болала-
рим, энди ўғриларини кўролмайдилар!»

Орадан ўн кун ўтди. Қанчадан-қанча яп-
роқлар узилиб тушди. Қарғалар, зағчалар, чу-
ғурчуқларни ҳам ферма йўлида ҳеч ким бе-
зовта қилмади. Ўша кунларнинг бирида бола-
лар ферма дарвозаси олдида муаллимла-
рини кутиша туриб, узоқдан ўқ тезлигида
учиб келаётган икки отли аравани кўриб қо-
лишди. Аравакаш жазавага тушиб, отларга
қамчи босар, бақиран, лекин ферма томонга
қарамасди.

— Абдулла ака! Абдулла ака!

— Абдулла ўлди, Абдулла ўлди, уни одам-
лар ўлдириди,— аравакаш ҳўнграб йиглаб
юборди. Унинг кийим-боши йиртилиб, соқол-
мўйлови ўсиб кетганди.

ЯПРОҚЛАР ТЎҚИЛДИ

Эртага чексиз-чегарасиз ғарб уфқи қизара
бошлиганда узоқлардаи «хуппп...!» деган
овоз эшитилди-ю, мовийликка чўкиб бораёт-
ган думалоқ олов-куёш юзида поезднинг пе-
шонаси намоён бўлади ва аста-секии йирик-
лашиб бораверади. Бир сафга тизилган ва ўқ
тезлигида олдинга сурилаётган шер янглиғ
яшил вагонлар орқароққа бориб тораявера-
ди. Сўнг вагонларнинг икки томонидан кучли
шамол кўтарилади-да, хуштак чала бошлий-
ди ва атрофни чанг-тўзон қоплайди — қола-
ди, кейин яшил вагонлар тезлиги сусая бо-
риб, ғилдиракларнинг бир маромдаги «таقا-
туқ»лари тииади, «қарс-қурс» овоз чиқаради-
да, тўхтайди. Худди шу пайт вагонларнинг

патнусдаи ойнасидан бир-бираини суроётган тирсаклар, силкинаётган қўллар, тўзғи-
ган соchlар, шамолдан жунжиккан юзлар кўришади ва еру кўкни: «Мана, биз ҳарбиё-
дан қайтаяпмиз!» деган хитоблар тўлдириб юборади. Буига кутиб олувларини: «Ой
бориб, омои қайтаяпмизларми?», деган қиңчиқ-
риқлари қоришиб кетади. Ишнайкеини жим-
лик, даҳшатли жимлик содир бўлади ва яна
нотинчлик бошланади. Сўнг эса ойналарнинг
биридан Деҳқоннинг ҳам кенг пешонаси кў-
ринади-ю, қўллари силкиниади. Уша офтобда
қорайган пешона, йўғон серпай қўллар кўри-
пармикин? Кўринса қандай яхши бўлар эди!
Ахир Мазифа ўттиз йилдан ортиқум яшил
вагонлар келиши, ўша пешона ва қўлларни
кўринишини кутаяпти-ку. Бир аёлнишг сабр-
тоқати! Чексизлик, чегарасизлик... Деҳқон бу
гал албатта қайтиши керак. Қайтмай кўрсин-
чи! Қайтмасликка ҳаққи йўқ! О, кейин нима-
лар юз бераркин? Мазифа ҳаяжондан қалт-
қалт титраб, қўлларини ёзади-да: «Деҳқон,
Деҳқоним! Мана, мен сизни кутиб олишга
чиқдим! Кутавериб кўзларим тўрг бўлди!»
дек овози борича қичқирди. Шамол соchlарини
қош-кўзларни устига ёнаётган Деҳқон сак-
раб ерга тушади, апил-тапил соchlарини ор-
қасига ташлайди-ю: «Мазифа! Мазифагинам!
Мана, мен қайтдим! Мана, шу учрашувни ку-
та-кута тоқатим тоқ бўлди, соchlарим оқариб
кетди! Узоқ, жуда узоқ айрилиқдан сўнг дий-
дор кўришадиган бўлдик», дек хитоб қиласди.
Деҳқоннинг олтин жарангидай соф ва тиниқ
овози пахтазор узроқ янграб туради.

Эртага қишлоқ йигитлари ҳарбиёдан қай-
тишади. Ҳарбий удумга кўра ўша йигитларни

икки йил муқаддам қишлоқ халқи узоқларга кузатиб қолишган эди. Мана қайтишпти. Улар билан Деҳқон ҳам қайтади. Суратда жилмайиб турган кенг ва дўнг пешона, бургут буруш, кўзлари катта, яшил ранг, бўғма ёқа гимнастёркадаги шу Деҳқон!

Хона ўртасида мунгайиб турган Мазифа шу ўйлар билан тахмонга яқинлашди-да, суратни михга илиб қўйди ва оғир, жуда оғир хўрсиниб ёнига ўғирилар экан, дераза томон яқинлашди. Кўзларини юмиб, пешоасини ойнага тиради. Тасаввуррида мовий уфқ, думалоқ олов-қўёш, яшил вагонлар жопланди ва оғир, чексиз хаёлга чўмдирди.

Унда уруш бошланмаган, ҳақиқий фожиаси ҳам юз бермаган эди. Фожиа бошланмасдан сал олдин, бутун қишлоғини «уруш бошланибди», деган хитоблар босиб кетди. У чимидиққа кирганди. Эртаси куни келин-куёв уйида чироқ ўчмай қолди. Ёқилган чироқ қеъин ҳам ўчмади.

Тонг отди. Кўчага биринчи бўлиб Мазифа чиқди. Қейин Шафоат, Асолат, Ойша холалар чиқишиди. Бояқиши Ойша хола шошилганидан рўмол ўрашини ҳам унутиб қўйибди.

— Мазифа, эрта турибсан,— деди Асолат хола ўйқули кўзларини ишқалаб,— биз билан йигитларни кутиб олишга чиқасанми?

— Ҳа.

— Тўғри қиласан. Қўшниларнинг эсларига ҳам келмайди. Орадан қадр кўтарилди. Эсингдами, уруш йиллари қишлоқдан бир йнгит ҳарбийга жўиаса, бутун халқ кузатишга чиқарди. Ахир ҳаммамиз ҳам бир она, бир отанинг фарзандларимиз. Шу, Деҳқоннинг қайтмаётгани...

Ниҳоят, тоғлар ортидан қуёш кўтарилди. Одамлар қишлоқни кесиб ўтадиган катта йўл бўйлаб станцияга йўл олишди. Улар ҳарбийдан қайтишаётган фарзандларини кутиб олишга чиқишиялти. Қишлоқ билан поезд станцияси орасидаги масофа уч чақирим эди. Бу масофаини жуда қисқа муддатда боспб ўтиш мумкин... Поезд станцияга кеч соат бешда келиб тўхтарди. Лекин, одамлар эрталабданоқ йўлга чиқишиди. Йўловчилар кўпчилик эди ва улар орасида узоқ, жуда узоқ йиллардан бери эрининг қайтишини кутаётган тул аёл Мазифа ҳам бор эди. Мазифа уч кунлик келинлигига худди шу йўлдан биринчи бор қайлигини ҳарбийга — урушга кузатишга чиққанди. Уч кунлик келин! Гўё икки ёш нурдай учрашди ва нурдай ажралишди. Кейин ҳар йили чиқадиган бўлди, яна чиқаяпти. Албатта, бу сўнгги чиқиши эмаслигини у яхши биларди. Унинг тасаввурида Деҳқон бу гал узоқ айрилиқдан сўнг яна шу йўлдан қайтиши керак эди. Ахир Деҳқон биринчи марта ҳам Мазифанинг истиқболига шу йўлдан келмаганмиди?! Поезд станцияга олиб чиқадиган шу йўл қирларга туташиб кетар, урушдан олдин Деҳқон ўша қирларда буғдой ўрар эди. У пайтлар одамлар урушни китоблардан ўқишишган, фожналарни эса эртаклардан эшишишган эдилар. Ҳақиқий уруш кейин бошланди, фожиаси ҳам кейинроқ юз берди. Фожиа юз бермасдан олдин эса Мазифанинг онаси Хосият хола колхозчиларга нон ёпарди. Ишнииг тифизлиги, одамларнииг етишмаслиги сабабли Хосият хола нонни далага чиқиб ёпадиган бўлганди. Ўша кезлар поезд йўли ортидаги қирдан ел-

калари тош кўтарадиган полвонларни кидай кенг, чеккасига қизил дурра танғиб олган бир йигит қизил, қашқа отда келиб, ўроқчиларга нон таший бошлади. Қирда иш тифиз, колхозчилар бир тан, бир жон бўлиб буғдой ўришлари керак эди. Колхоз раҳбарлари йигитни колхозчиларга нон етказиб беришга боғлаб қўйишган эди. Йигит қуёш тик кўтарила ганда, колхозчилар тушликка чиқишаётганда нонга келарди. Йигит чайлага етиб келиб от жиловини тортар, тер ва чангдан қорайган пешонасини арта туриб: «Ҳосият хола, нонни ёпиб бўлдингизми? Тезроқ бўлинг, ўроқчилар кутиб қолишди», дерди. Ҳосият хола енгини тирсагига тортар: «Ҳой, йўғон-йўлпи ўғлим, ҳозир, мана, ҳозир ўраб бераман», дея йигитга жавоб қиласар эди. Йигит тандир ёнига чўкиб, иссиқ нондан бирини бувлаб, оғзига тиқар, челякдаги сувдан симирил, сўнг нон ўралган дастурхонни билагига илиб орқасига қайтар эди. Колхозчиларга нон етказиб бериш қийинлашгач, Ҳосият хола бригадирдан ўроқчи қизи Мазифани ёрдамга сўраб олганди.

— Ҳой қиз! — дея мурожаат қиласадиган бўлди кейинчалик қир томондан от ўйнатиб келадиган ўша йигит,— нонинг қизарниб қолдими? Тезроқ бўл, колхозчилар кутишяпти. Тезроқ...

— Мунча сабрсиз бўлмасангиз,— дерди қизарниб Мазифа ҳам,— озгиша сабр қилсангиз пишади. Тавба, одам ҳам шунчалик сабрсиз бўладими.

— Ҳой қиз,— гапни давом қиласарди йигит нон тишлаб,— қирдагилар сенинг сабр-пабирингга қарашмайди, уларга нон керак. Тез-

роқ ҳаракатингни қил. Йўқса теримга сомон тиқишиади.

Йигит дастурхонни билагига илар, сакраб эгарга минарди-да, қизил қашқа отини қир томон ўқдай учирив кетар эди. От чопар, чопаверар, кўздан йўқолгач эса, Мазифа учун оғир, жуда оғир дамлар бошланар эди. Қир томонига қарап, қарайверарди. Тонг отиши, кун ботиши, тун чўкиши шундай кечикиб кетардики... Мазифа йўлга термилавериб, тандирдаги нонни куйдириб ҳам юборар эди. Тезроқ келақолса-чи... Биргина орзуси шу «келақолса-чи» бўларди...

— Ҳой қиз,— кутилмаганда яна ўша таниш овоз эшитиларди тушга яқин,—нонинг пишдими? Вақтида узиб бермасанг, ўзингни қирга олиб кетиб қоламан. Отимга қара, гижинглаяни. Биласанми, нимага гижинглаяпти? Сени миндириб кетишга...

— Жиминг, ойим эшитиб қолса, бошимга ит кунини солади, шундай дейишга уялинг-э, ахир мени унаштириб қўйишган-а. Одамлар эшитишса...

— Нима дейишса дейишаверишсин. Югурганиники эмас, буюрганники бўлади.

— Етар, тантиқлик қилманг. Гапингизни унаштириб қўйишган йигит эшитса борми, иккаламизнинг ҳам ҳолимизга маймунлар йифлайди. Бўлди, ҳаддингиздан ошманг.

— Тағин ўзининг ҳолига маймунлар йифлаб қолмасин.

Шу-шу бўлди-ю, Мазифа йигитнинг келишини, «олиб кетиб қоламан» дейишини тоқатсиз кутаверди... кутаверди...

Кутилмаганда Мазифанинг оёқларига бир нарса тегди ва фикрини пардай тўзитиб юбор-

ди. У бошини кўтарди. Болалар тош отиб, бир-бирларини қувишар, катталар бир ма-ромда станция томон илгарилаэр эдилар.

— Мазифа,— деди Шафоат хола қўллари-ни бўксасига тираб,— яхши одатинг бор-да. Ҳар йили йигитларни кутиб олишга чиқа-сан.

— Ҳа,— дея Мазифа бошини эгди. Бошқа жавоб қилмади, қилишнинг иложи ҳам йўқ эди. Аслида Деҳқоннинг илинжида станцияга келаётганини Шафоат хола ҳам, Мазифа ҳам яхши билар, фақат бир-бирларидан сир тува-ётган эдилар.

«Қағ-қағ!» Мазифа бошини кўтариб ат-рофга аланглай бошлади. Бир тўда ғозлар бир сафга тизилишиб шимолдан жануб то-монга учиб ўтишаётган эди. «Қағ-қағ!»— Ғоз-лар! Қанот, дум, қоринлари оппоқ, қизил оёқ-лари пардали ғозлар! Демак куз бошланган. Деҳқон ҳарбийга жўнаётган ўша куни ҳам ғозлар шимолдан жанубга учиб ўтишган, сўнг баҳоргача орқаларига қайтмаганди. Яна из-ларига қайтишяпти. Фақат Деҳқон... Бир қур учиб ўтишганиларида осмонни кумуш ранг бу-лут қоплаган, кумуш раңгли ёмғир ёққан, олам ҳам шу рангга бурканган эди. Худди ўша купи эмасмиди Деҳқон бўғилиб: «Хой қиз, бугун кечқурун канал бўйида кутиб тур, сенга айтадиган гапим бор», дегани. Мазифа Деҳқонни бир қўлга туширай, роса кутсин дея уйига йўл олган, канал бўйига етгач эса, беихтиёр тўхтаб қолган эди. Колхозчилар ка-нал ортига ўтиб кетиб, пахтазорга кулраңг туман чўкканда ҳар томондан «тақа-туқ!» от туёқлари овози эшитилган-у, яқинлашиб ке-лаверган эди. Кейин... кейин Мазифа ўзини

қизил қашқа от устида кўрган, Деҳқон қушдай енгил кўтара туриб, бағрига босган эди. Иннайкейин тушда юз бергандай бир ҳол... Деҳқон от жиловини қир томонга буриб Мазифани олиб қочиб кетган эди.

— Отни тўхтатинг,— қичқирган эди Мазифа,— одамлар кўриб қолишади. Гап қилишади. Ойим... ўлдириб қўяди...

— Кўришаверишсин. Гапиришаверишсин. Одамлар нималар дейишмаган. Бари бир олиб қочишилар бўлаверган.

— Шошманг, отни тўхтатинг,— Мазифа бўғилган, ўзи эса Деҳқоннинг пинжига суқилаверган эди.

Тун, бедов устидаги ўроқчп йигит ва нон ёпувчи қизни одамлар, барча мавжудлик назаридан беркитган эди. Бундай саҳоватли, кароматли тун шу пайтгача юз бермаган, бериши мумкин ҳам эмасди. Ўша тун тугилаётган кез от мовий бўшлиқлар аро қушдай енгил учган, учаверган эди. «Тақа-туқ!»— туёклар! От учун олам теп-текис сайхонга айланган эди-ю, ошиқ-маъшуқларни муҳаббат масканига элтар эди. Муҳаббат масканига, инсон, жумладап барча тирик жон бирдай талпинган шу азпз масканга! Қаёнга элтмоқдасан уларни чопқир тулпор! О, от-қуш! Мунча чопқир бўлмасанг! Чиндан ҳам муҳаббат масканигами?! Ҳо... Мазифанинг юраги шу кўйи хитоб қиласарди. Қир, янги буғдойдан бўшалган она-Ер! Қейин, Деҳқон отнинг жиловини шашт билан тортиб, ерга тушмаганимиди. Ҳа, тушган эди-да, Мазифани гулни авайлагандай авайлаб кўтара туриб, ерга қўйган эди.

— Ҳой қиз!— ҳайқира бошлаган эди, кеинин Деҳқон.— Мана, биз ўраётган буғдойлар-

ни кўр! Яқинда янчамиз, одамларга улашамиз. Ҳа, одамларга.

Мазифа қочган, Деҳқон қувиб етиб олган ва кўтариб гарамга ўтқазган, сўнг жимиб қолганди. Жимлик. Муҳаббат жимлиги... От-қўш қулоқларини солинтириб, думини шарвиратиб турмовдими. Ўша дақиқа турувди. Тун қуюқлашгандан қуюқлашган, юлдузлар хиралашиб қолган эди. Муҳаббат ҳаяжони юлдузларни ҳам хиралаштириб қўйганди.

— Деҳқон ака!

— Ҳой қиз, эртага уйингга совчилар боришиди,— узоқ жимликдан сўнг хириллаган овоз эшитилган, бу овоз қизни чўчитиб юборганди.

— Ростданми? Ростданми?

Жимлик. Огир жимлик. Ер уйқуга толганди. Бошқа изоҳга ҳожат қолмаган эди ва бунга зарурият ҳам туғилмаётган эди. Тун яримда от-қуш уларни яна қишлоққа элтиб қўйган эди. Эртаси куни Мазифанинг уйига чиндан ҳам совчилар келишган эди. Уларни яна от-қуш қовуштирмаганмиди? Қовуштирганди. Мазифани от-қушга миндиришиб аёллар «ёр-ёр»лар билан узатишиб боришмаганмиди? Боришиганди. Гулхан! Гулхан атрофида айланадётганда оз бўлмаса от Мазифани йиқитиб юбораёзганди. Аслида йиқитмасди. Йиқитиши мумкин ҳам эмасди. Ўзи қовуштирган келинкуёвни қандай қилиб ҳам йиқитсан? Мазифа ҳам оёқлари узун, ингичка, танаси балиқдаи сирпанчиқ отнинг йиқитмаслигини яхши биларди.

Мазифа бошини кўтарди. Фозлар қир ортига ўтиб кетган, шу билан Мазифанинг қал-

биди ҳам куз тугагап, уни гозлар тугатган эди. Ўша йили гозлар орқаларига қайтганда Деҳқон қишлоқда йўқ эди, қўлига қурол тутиб урушда юрар, Мазифа эса пахта терар, хат кутарди.

Ниҳоят, одамлар поезд станциясиغا ҳам етиб келишди. Темир йўл билан машина йўли кесишадиган ерда ола таёқ кўтарилиб турар, ўнг томонда эса сарғиш тахтали уй кўзга ташланарди. Қия очилган эшик ёнидаги курак суяклари туртиб чиққан йўл қоровули бир нималарни титкилар эди. Мазифа чекаверишдан тишлари тўкилиб, мўйлови сарғайиб кетган ва қовоқлари салқиган шу йўл қоровулини биринчи бор станцияга чиққан куни таниб олган эди. Йўл қоровули атрофида ўралашётган болаларни туртиб: «Қани, чиқларинг, жонимга тегиб кетдиларинг, ҳар куни шу аҳвол», дея ташқарига ҳайдар эди. Шу пайт узоқдан «хуппи...» деган овоз эшишилди-ю, одамларнинг диққатини тортди. Йўл қоровули апил-тапил ташқарига чиқди-да, ола-таёқни туширди. «Тақа-тўқ!»— овози тобора яқинлашиб келар, одамлар бир-бирларини туртишиб, қўлларини елкаларига қўйишиб, олдинга чиқишига ҳаракат қилишар эди. Ана, поездийнг пешонаси ҳам кўринди. Поезд тинмай ҳайқирап, вагонларнинг гоҳ бош томони, гоҳ орқа томони кўриниб қолар, тобора яқинлашиб келар эди. Одамлар «гурр» этиб илгарилашди, бироқ, поезд тўхтамай ўтиб кетди. Оламон олдидаги Мазифа ўзини орқага тортиди. Лекин кўзларини поезддан узолмади. Поезд узоқлашгандан узоқлашиб борар, сўнгги вагон эса Мазифанинг вужудидан узилиб улгурмаган, қайқириғи юрагини ларзага сола-

ётган эди. Шу тарпқа поезд апча жойгача Мазифанинг вужудида юриб борди ва охири чиқиб кетди. Деҳқонни кузатиб чиққан ўша куни ҳам шундай ҳол юз берганди. Деҳқон ўша куни эрталаб қаёққадир чиқиб кетган, қош қорайганда қайтган эди.

— Тинчликми? — сўраган эди Мазифа Деҳқоннинг гамгни чеҳрасига термилиб.

— Районга бориб қайтдим, — жавоб қилган эди Деҳқон оғир хўрсиниб, — эртага ҳарбийга жўнайман.

Шу куни чимилдиқли уйда чироқ ўчмаганди...

— Ҳой, нима дейсан, Собир аканинг ўғли Деҳқон ўзи ҳарбийга ёзилиб келибди.

— Тавба, одам ҳам ўзи урушга ёзиладими. Узини ўққа тутиб берадими. Ахир уруш — ўлим-ку!

Хитоблардан Мазифанинг қулоқлари том бўлиб, тахлика, таажжубдан ўзини қўярга жой тополмай қолган эди.

— Нимага, тўйдан олдин ногора қоқасизлар? — деган эди, ичкаридан чиққан Деҳқон асабийлашиб. — Бошимизга кулфат тушса, нима, мен қараб ўтиришим керакми? Ёв бостириб келса, сизлар омон қоласизларми? Ўзим ёзилиб келдим.

— Ҳа, ўзим...

Мазифа шу куни жимгини, Деҳқоннинг орқасидан уйга кирган эди. Нима ҳам дейиш мумкин эди. Ахир Деҳқон шаҳарга томошага кетмаётган эди-да. Мазифа пинҳон йиғлаган, кўз ёшлирини одамлардан, қайлиғидан яширган эди. Йкки кундан кейин эса у ота-онаси, опалари билан Деҳқонни кузатиш учун район марказига йўл олган эди. «Район ҳарбий Ко-

миссариати» деб ёзиб қўйилган бир қаватли бино олдиға келишганларида Деҳқон ичкарига кириб кетган эди. У билан кетма-кет Мазифанинг отаси, онаси ҳам ичкарига шошилишганди. Мазифа дераза тагига яқинлашиб ичкарига қулоқ соганида: «Ўғлим, ишоф қилинг, куёвимизни қолдиринг, уйланганига атиги уч куп бўлувди», деган гаплар эшитилиб, бунга: «Отахон, онахон, уруш ҳаммамизнинг бошимизга тушган мусибат. Ватанимизни ёв босди, ҳаммамиз қўлимизга қурол олиб жангга отланишимиз керак. Омонлик бўлса, куёвингиз ҳадемай қайтиб келади», деган овоз уланиб кетмовдими? Ҳа, шундай бўлувди.

— Сеида тил борми, эрингининг орқасидан кир,— деган эди катта опаси ичкаридан чиқиб,— ота-онаси узоқда туради, келишсин-да.

— Синглим, мунча бўш бўлмасанг, югур ахир,— деган эди кичик опаси ҳам,— турмуш қурганимизга уч кун бўлувди, де.

— Қир ахир.

— Кирсанг-чи.

Мазифа тиришган-буришган юзларга қараган, сўнг бирдан кўнгли озиб, боши айлана бошлигани эди. У ўқдай учиб ичкарига отилган, тўрда, узун курси орқасида турган ҳарбий кийимдаги новча одамга ва Деҳқонга қараб ғулдираб қолганди.

— Эриигизни кузатгани чиқибсиз,— ўша новча одам мурожаат қилган эди унга,— қайлифингиз ўз хоҳиши билан келиб ҳарбийга ёзилди, бошимиз кўкка стди. Ҳар бир Ватан фарзаанди шундай бўлиши керак.

— Хи... хи...— Мазифа дудуқланнуб қолган ва зўрға фикрини ифода қилган эди,— ҳа, ҳа, тўғри.

— Раҳмат, синглим. Эшитдим, турмуш қурганингизга уч кун бўлган экан. Ҳечқиси йўқ, омонлик бўлса ҳадемай қайтиб келади. Бизга қолса, ҳеч кимни безовта қилмасдик.

— Гапирдингми, қайтаришадиган бўлдими? Гапирсанг-чи.

Мазифа ташқарига чиқиб гангиб қолганди.

Одамлар ҳарбийга жўнаётганларни шу ердан, станциядап кузатишлари керак эди. Фақат Мазифагина шу ердан қайтмаслиги керак эди. Қайтолмасди ҳам. Машина поезд станцияси томон жўнаганда Деҳқоннинг Кошиф исмли укаси акасининг отига минганди.

— Ака, мени ҳам олиб боринг,— дея Мазифа ёлворганда Кошиф янгасини орқасига миндириб олиб, отга қамчи босган эди. Отқуш машина билан станцияга кетма-кет етиб келган эди.

— Мазифа!

— Кўнглим озиб кетяпти,— шивирлади Мазифа Деҳқоннинг кўксига бошини қўйиб.

— Корнинг оч, ичингга ҳеч нарса киргани йўқ. Нон-пон еб ол.

— Ҳеч нарса егим келмаяпти.

— Қани, тезроқ вагонга чиқинглар. Поезд жўнайди,— кимдир хитоб қилган эди.

Деҳқон Мазифани бағрига босиб, вагон тутқичига ёпишган, Мазифа эса Деҳқоннинг билагига осилган эди.

— Мени ташлаб кетманг, олиб кетинг! Вагонлар тезлашгандан тезлашиб борарди:

— Мазифа, қўлингни торт, йиқиласан.

— Янга, тушинг.

— Агар... Фарзанд... эшитяпсанми, ёзиб юбор, исмини ўзим қўяман,— демаганмиди Деҳқон. Деган эди...

Мазифа юз тубаи йпқилгани ва ўигланиб олиб яна вагонлар кетидан юргурган, югураверган, юзини бир нималарга уриб олган, бурнидан иссиқ бир нарсалар оққан эди. Қон! Лекин у қонга ҳам диққат қилмай юргурган, югураверган, вагонлар эса узоқлашиб бора-верган, у орқада қолаверган эди.

Кейин... кейин... ғозлар бир неча бор шимол томондан шарқ томонга, шарқ томондан эса шимол томонга учдилар. Бир неча бор чигит экилиб, пахта ҳам териб олинди. Лекин ҳаммаси хотира ва тасаввурга айланиб қолаверди.

Воқеанинг бўлгани шу! Йўқ! Йўқ! Бу бошланиши холос. Орқада яна узоқ, жуда узоқ жудолик масофаси турибди. Бундан буёғи фожианинг ҳақиқий бошланиши бўлади. Уруш фожиаси ҳам ниҳоясиз бўлгани каби йўлнинг изтироблари, кутиш ҳам ниҳоясиздир.

Мана, соат бешга яқинлашиб қолди. Тог томондан совуқ шамол эса бошлади. Йўл қоровули ён чўнтағидан сариқ занжирли соатини олиб кўзларига яқинлаштиряпти. Болалар унга тинчлик бермаяпти. Роса ўн дақиқадан сўнг поезд келиб тўхтайди. Ҳайқиради. Бу: «Ҳой одамлар! Мана, фарзандларингизни олиб келдим», дегани бўлади. Мазифа кўпдан бери поезднинг тилига тушуниб қолган эди. Ана, қуюқ тутун бурқитиб келаётган поезднинг пешонаси кўринди. Кўкиш вагонлар бир сафга тизилишиб, сув устидаги қайиқлардай бир текис сузиб келаяпти. Фидираклар овози мунгли куйга ўхшайди. О, қанчалик мунгли-а, Деҳқон ва тул аёл куйи... Уруш фожиаси қолдирган куй... Тутунлар гилдиракка ўхшаб буралиб, юқорилаган сари тарқалиб кетяпти. Ма-

иа, ойналар ҳам кўринди. Бошлар, тирсаклар чиқиб турибди. Сочларни шамол тўзғитяпти. Одамлар вагонларнинг тўхташига ҳам тоқат қилмай турли томонга югуришяпти. Дехқон қайси вагонда экан? Бирдан, ҳа бирдан «визиллаб» ўтаётган вагонларнинг биридан Дехқон кўриниб қолди. Дехқон! Мазифа сесканиб кетди ва ойналарга аланглай бошлади. Йўқ! Дехқон йўқ эди. Ҳаммаси тасаввурлар эди. Тасаввурида Дехқон ҳарбийга кетаётган кундагидай оқ яктакда жонланган эди, холос. У бир нафасгина аёл тасаввурида жонланди-ю, худди шундай сўниб кетди. Сўниб эмас, визиллаб ўтаётган кўкиш вагонларга қоришиб кетди. Ниҳоят, поезд яқинлашиб келди-да, гилдираклар қасир-қусир қилиб тўхтади. Иigitлар зиналарга чиқишиб, қўлларни силкишиб, хайқиришяпти: «Мана, биз қайтдик!» Одамлар зиналарга тирмашяпти: «Ой бориб, омон қайтдиларнингизми?» Мазифа уён-буён югуриб Дехқонни қидиряпти. Қизиқ, у жилмайиб тушармикан? Юзини ажин босганмикан? Бунинг аҳамияти йўқ. Қайтсин. Қўл-оёғи йўқ бўлса нима қилибди? Ҳатто бутун умр бир жойда ўтиrsa ҳам майли. Ҳар ҳолда ёнида бўлади-ку! Қизиқ, нима учун шу пайтгача тириклиги ҳақида на хат, на хабар бўлмади.

— Орқароқ туринглар, мунча без бўлмасаларингиз,— йўл қоровули жазавага тушиб одамларни орқага суряпти.

— Нима, бу бефарзандми, меҳр деган нарса йўқ-а? Болаларимизни кутиб олишга ҳам қўймайди-я.

Иигитлар поезддан тушишди, ғала-ғовур бошланди. Мазифа эса ҳамон югурияпти. Рў-

моли бўйнига сирпалиб тушди, соchlари тўзгиди, лекин у эътибор қилмай югурияпти.

— Ҳой ука, Деҳқон акангин кўрмадишигми?

— Нарин туринг.

— Ҳой Расул, Деҳқон аканг сизлар билан келмадими?

— Ойн, ойнжон!

— Ҳоий Фозил, Деҳқон аканг қани?

— Дада, дадажон!

— Деҳқон! Йўқ! Йўқ! Йўқ! Нега улар Деҳқонин олиб келишимади? Наҳотки одамлар шуичалик багритош бўлиб кетишган... Ахир у, бу гал албатта, келиши керак эди-ку. Деҳқон! Қани у?

Поезд қўзгалди. Одамлар орқаларига қайтишди. Станцияда эса йўл қоровули билан Мазифагина қолди. Филдираклариниг «тақири туқири», поездиниг «хуутт!» овози ҳам сўпдин. Ҳаммаёқни сукунат қоплади.

— Ҳоий, нега мунгайиб қолдинг? — тўнғиллади йўл қоровули.

— Амаки, яна поезд келадими?

— Эрталабга яқин юк поездни келади.

Мазифанинг елкасига пимадир тегди ва бенхтиёр орқасига ўгирилишга мажбур қилди.

— Дугонажон, саломатмисан? Кўришмаганимизга ҳам кўп бўлди-а.

— Кечирасиз, мен сизни танимадим.

— Мазифа, наҳотки танимаётган бўлсанг, — мовий кўзли, сариқ аёл Мазифани бағрига босди, — эсингдами, урушдан олдин колхозингизга ҳамшира бўлиб борувдим.

— Ҳалима!

— Ҳа, ўшанда сен Деҳқонга турмушга чиқмоқчи бўлиб юрувдинг. Қалай, Деҳқон саломатми? Катта ишда ишлаётгандир-а?

— Болаларниг ҳам кўпайиб қолгандир-а?

— Хи... хи.., хи...

— Поезддан тушдигми? Кимни кутяпсан? Мен ҳам Тошкентдан қайтдим. Уйимиз ҳув ана у қишлоқда. Иккита ўглим бор. Эрим шофер. Ўр, уйга олиб кетай, меҳмон бўлиб қайтасан.

— Раҳмат, уйдагилар кутиб қолишади. Мен ҳам шаҳардан қайтаямсан... Ҳа... шаҳардан...

— Майли, бўлмаса, эрииг, болаларнигни бошилаб бизникига кел, хўпми? Деконга салом айт! Ҳали ҳам эрииг хушчақчақлигини ташламаганими?

— Ҳа... ҳа...

— Ҳайр, албатта келинглар, хўпми?

Мазифа кескин орқасига ўгирилди-да, йўлга тушибди. У нала-партии қадам босар, орқасига, узоқ ўтмишдаги дугонасига қарамасликка ҳаракат қиласар эди. У тун ярмида уйнга қайтди. Шу тун ўша келин уйидаги чироқ ўчмади...

Келгуси йпли, худди шу пайт йигитлар яна ҳарбийдан қайтишади. Мазифа яна Деконни кутуб олшига чиқади...

О, ўша кун тезроқ яқинлаша қолсайди...

БУЛУТЛАР ФАСЛИ

Йўлдошиниг кўзлари катта очилди, эриин май атрофга аланглади. Кўчада ҳеч ким йўқлигига қаноат ҳосил қилгач, ўрнидан турди. Қўрқув ва таҳликадан қалт-қалт титраётган қўллари чўнтагидан инга боғланган жўхори донини қидириб топди. Ипши маҳкам сиқиб, жўхори донини ичкарига, катаакка отди-да, де-

вор түйнугидан кузатди. Катақдан бошини чиқариб турган қулранг товуқ бўйини чўзиб доини чўқиди.

— Ол, ола қол, ахир дон сенга аталган,— ёлворди Йўлдош бечора бир қиёфага кириб.— Мунча чиройли бўлмасаиг. Қанча товуқларни ов қилиб, сендақа хушбичимни кўрмагандим. Ол, бунақа сархил доини тополмайсан.

Товуқ бошини чап томонга эгиб, донни қидирди ва қайта чўқиди-да, бўйинни силкита-силкита ютиб юборди. Йўлдошинг юз-кўзларига табассум югурди, ипни тортди.

«Аканг бўйишга қоқнидиқ,— кўнглидан ўтказди кейин Йўлдош иши тортиб.— Қочган ҳам худо деб қочади, қувган ҳам худо деб қувади».

Товуқ ўз ихтиёрисиз девор томон яқинлашди. Йўлдош кўндан бери ўлжа пойлаб ётгани қоплондай сапчиб туриб, қорини деворга тираб эгилар экан, товуқни кўтариб олди. Қирқямоқ камзули остига тиқди ва тумшуғини сиқди. Сўнг ҳеч нарса кўрмаган, билмаган одамдай ён-берига назар ташлади. Юрди. Муюлишга етгач, югурди. Югурап, оёқлари срга тегиб-тегмай борарди. У ўзини эшикка урди, эшик қарсиллаб деворга урилди-да, қийшайиб қолди. Йўлдош қаҳр билан эшикни ёлиб суялди.

«Худога шукур,— деган хаёл ярқ этиб мисига урилди.— Бу гал ҳам қўлга тушмадим».

У эшикни заижирлашга шайланганди:

— Қаёққа қочди?— деган ҳайқириқлар янгради ташқарида.— Уйимизга яна сеҳрли тулки тушди. Қулранг товуғимизни кўтариб кетди. Болаларимнинг ризқини қийди.

«Худо урди,— хаёлидан кечирди Йўлдош.— Энди тутиб олишади. Вой бошим... Оёқларим бўшашиб кетди...»

У занжирни туширди, ёнига ўгирилиб ошхона томон юрди. Товуқнинг тумшугини баглаб ўчоқقا тиқди, оғзини ҳокандоз билан беркитди. Ранги мурданини каби оқариб ошхонадан чиқди, уйга, бемор онаси ёнига кирди.

— Нима шовқин? Уруш тугабдими?— бўглиб сўради бир йилдан бери тўшакка михланиб қолган бемор.— Одамлар жипни-шишин бўлиб қолишганми? Худонинг бергаш куни шовқини кўтаришади.

Қулоқларини динг қилиб ҳамон жим ўтиргап Йўлдош қимтиниди, юзини онасндан яширишга уринди.

— Шу... шу...— дея гулдиради у қисқа қисқа йўталиб,— қишлоқча тулки оралабди...— пешопасини артиб аранг гапини давом қилди.— Одамларнинг товуқларини кўтариб кетаётганмиш. Ўша тулкини қувиб юришибди...

— Ер ютсии ўша сеҳрли тулкиниям,— деди бемор қақраб кетган лабларни ялаб.— Ризқимизни қийибди-да. Бояқиш қўши nilar бизга товуқ бериб туришувди.

— Қаёқча қочди?— Бемор гапини тугатмасиданоқ ташқарida яна шовқин-сурон кўтарилди.

— Шу ерга келиб йўқолди-қолди. Худди болага ўхшайди. Қамзули ҳам борми-ей...

Йўлдошнинг афти тиришди, бармоқларини қулоқларига суқиб, кўзларини юмди, шовқин-сурон тинчилиди. Юраги тинчилиди. Бармоқларини тортди, шовқили-сурон кучайди-ю, юрагилини қайтадан зирқиратиб юборди.

— Эси пастлар! — қичқириб қолди Йўлдош кутилмаганда.— Нимага бўлар-бўлмасга бақиришаверади?

— Сен нега қичқирасаи, ўзинги бос,— юпатди она асабий бўлиб қолган ўглини.— Осонмас-да, уруш, нон тахчил. Кўз тикиб ўтиришган товуқларини тулки кўтариб кетса, бақиришади-да. Тулки кўтариб кетса, бизга берса...

«Бериб бўнти,— ўйлади Йўлдош тиржайиб.— Ўзларига қолса тирноқларини ҳам беришмайди. Ҳийла-иайранг билан ўзим тутиб келямсан. Шундай қилиб уларниң кўзларини очиш керак.— Йўлдош жимиб онаснга қарди. Юраги увишди.— Ойпмга қийин бўлди. Товуқ овламасам ишининг пачаваси чиқади. Эпди улар ҳам тинч қўйишмайди. Ҳа. Лекин... лекин... сеҳрли тулки ҳам аюни эмас, осонликча жон бермайди. Ҳа, бермайди, у ахмоқ эмас. Ахмоқ бўлиб ушлатса, сеҳрли тулки бўларниди... О, ойим тузалиб кетса, худо ҳаққи, товуқ овламасдим. Ойим учун...»

Ташқари тинчиди. Шу билан кўпдан бери таҳлика ва изтироблар орасида сиқилаётган, эзилётган Йўлдошнинг юраккини ҳам тинчиди, бўгинларининг чигили ҳам ёзилди. Беихтиёр ёнбошлади. Қўлларини кўрпа остига суқиб, онасининг қоқсуяк оёқ-қўлларини уқалашга тутиди. Йўлдошнинг қўллари ўз-ўзидан бўшашди, боши эса шилқ этиб ёстиққа тушди, салдан кейин эса ухлаб қолди. Астасекин дераза ойналари қорайди. Одамлар кундузги ғам-ташвишларидан қутилиб кулбала-рига кирнинди. Одамлар кундузги ғам-ташвишларига ғарқ бўлдилар.

Олам қайтадан потинчланди. Үзоқларда халқ, Ватаи учун оғир жанг кетар, ўша срларда Йўлдошнинг отаси қурол билан халқ, Ватанини ҳимоя қиласарди.

— Йўлдош,— шивирлади туни билан безгак азобида тўлганиб чиққан бемор.— Болам бояқиш бир йилдан бери касалимни боқади. Она сути оғзидан аrimай туриб, бошига рўзғор ташвиши тушди. Дадаси қачон қайтаркин? Хат ҳам ёзмай қўйди.

— Ойини... келяпти,— ғулдиради бир пайт Йўлдош ва чўчиб тушди, қовоқлари учнуб, лаблари титраб кетди, унинг танаси бўشاшиб борарди.

— Йўлдош! Йўлдош! Кўзинги оч!— бемор Йўлдошнинг елкасига туртди.— Тур. Алаҳлаяпсан. Ёмои туш кўрднинг чоги. Туролганимда ўқитиб ташлардим...

Йўлдош сапчиб турди. Уйқу аралаш атрофии кузатди ва онасига термилиб қолди. Шундан кейингина туш кўргани, тушида одамлар орқасидан қувниб юрганини эслади. Титраётган қўлларини бсихтиёр онасининг оёқларига чўзди. Қўллари ҳам қувватсиз бўлиб қолганди.

— Нега алаҳладиг? Ёмои туш кўрдигми?

— Туш... тушимда,— аранг тилини ўнглаб олди Йўлдош,— сеҳрли тулкими отиб ташлашди.

— Сеҳрли тулкими отишса сенга нима?

Йўлдош шиддат билан бошини кўтарди, пешопа териси ёзилиб, йифилди. Лекин жавоб қилмади. Қилолмади...

— Кечаги товук шўрвангдан қолмагаимили?— эзилиб мурожаат қиласарди она ўғлига.

— Йўқ, тўнғиллади Йўлдош.—Қўшилар-никнга чиқамаи, товуқ беришар...

— Қечагина беришувди. Уят бўлади. Чиқма.

— Беришади, нега берншмас экап. Ўзингиж қиёматли қўшин дейсиз-ку!— лоқайд жавоб қилди Йўлдош.— Дадам қайтса қарзимизни узамиз.

У ташқарига, ҳовлига чиқди. Қўлларини белигга тираганча бир нуқтага термилиб узоқ турди. Кейин бирдан совуқ сескаанди-ю, эшикка яқинлашди. Занжирини тортиб кўрди, маҳкамлигига ишонгач, ошхонага кирди. Товуқни ўчоқдан олди. Сўйди, патини юлди, яхши тозалаб қозонга тиқди. Ўчаққа олов ёқди. Товуқнинг патларини кўтариб ошхона қаршисидаги чуқурга тушди. Бир йилдан бери қурбон бўлган товуқларнинг оёқларини санашга тутинди. Бир... ўн... йигирма... У саноқдан адашиб кетди. Асабий ҳолда патлар устига хашак тортиб тепага кўтарилди.

— Илоё ойим согайиб кетсин-да,— шивирлади кейин у шўрва тузини татиб.— Ойимга безгак қаёқдан қам ёниша қолди. Эҳ, дадам тезроқ кела қолсайди...

«Қизиқ,— хаёлидан кечирди у.— Борди-ю, одамлар сеҳрли тулкини тутиб олишса, нима қилишаркин? Ҳар ҳолда бўғиб ё уриб ўлдиришади. Үруш! Үрушдан олдин одамлар тулкиларга ҳам парво қилишмасди. Қизиқ, жўхори доилари қапча қолди экан?

У қирқямоқ камзули чўнтағига қўлларини суқиб, жиддий ва узоқ титкилади. Бир пайт бармоқларига уч дона жўхори доин илинди.

— Ўч дона,— деди у доиларни кафтига қўйиб интиёқ билан томоша қиласа экан,— қши-

лоқда қолган-қутган товуқларни ҳам шу донлар билан етаклаб келасан. Лекин... шу одамларниң пойлаётгани яхши бўлмаяпти-да. «Сеҳрли тулки» деган гап чиқаришди. Бу гапни ким чиқарсаям, кўп ақлли одам экан-да. Тавба, сеҳрли тулки кўтариб кетаётганиш. Қосим аканинг ўғли Йўлдош кўтариб кетаётгани ҳеч кимнинг хаёлига келмайди. «Сеҳрли тулки» болага ўхшармиш, икки оёқда юрармиш... Ахир Қосим аканинг ўғли Йўлдош ҳам икки оёқда юради-да...

«Одам ўғирликка ҳам ўрганаркан,— ўйлай бошлади у афсусланиб.— Биринчи марта товуқ ўғирлаганимда роса икки кун ухломагандим. Кейин... кейин... ҳозир тужа бўлса ҳам тинчитаман...»

— Нима қилай?!— деди у ўз-ўзидаи нафрлатланиб.— Одамларга ўхшаб қариндошларимиз ҳам йўқ. Худо қариндошдан ҳам қисиб қўйгац. Ойим тузалиб кетса, ўлай агар, ҳечам товуқ ўғирламасдим. Катта бўлсан кўни товуқ сотиб оламан-да, қўшниларга улашиб бераман... Бугун қаерга... раисиникига...

У камзули қатидан игна олиб жўхори донларини тешишга киришди. Тешди, ипни ўтказди, сиқиб боғлади.

«Ўзингга ўхшааш товуқларниң ҳам фирибари кўп,— деган фикр ялт этиб миясига урилди,— иши узиб, донни иўк-пўкасидан тушириб кетади. Биттаси эҳтиётдан чўштакда тургани маъқул».

— Асолат хола! Қим бор? Нимага эшикни занжирлаб қўйибсизлар?

— Наҳотки, кўришган бўлса,— гулдиради Іўлдош ва бир нафас жимиб қулоқ солди. Эшик қоқилаётганига ишонгач, оловин оёқла-

ри билан босиб ўчириди. Қозоининг қопқогини
ёндигида, ташқарига чиқди. Эшикни очди.

— Куппа-купдузлар нега эшикни занжирлаб
ўтирибсизлар?— деди ичкарига кирган қора
қошли жувон,— ойниг тузукми?

— Сеҳрли тулки чиқибди,— Йўлдошиниг
овози титраб кетди.— Қўрқиб, беркитиб ўти-
рибмиз.

Жувон уй томон юрди, Йўлдош уни осто-
нада кузатиб қолди.

— Асолат хола, тузукмисиз, безгак қўяй
ледидими?— жувон bemор билан кўришди.—
Озгина атала олиб чиқувдим. Сизга қийини
бўлди, ўғлингиз ёш, қўлидан иш келмайди.

— Қўшиллар ора-чира товуқ берниб тури-
шибди. Умрларидан барака топсин.— Бемор-
ниг кўзлари жиққа ёшга тўлди. Қайси куни
сиз ҳам товуқ берниб юборибсиз.

— Хи... хи...— жувон эсанкираб қолди ва
узоқ гулдирашдан сўнг араиг тилини ўнглаб
олди.— Мен... бошқа одам бергандир...

— Йўлдош, Аизират опам берди, деди,—
бемор эшикка термилиб ўғлини қидирди.—
Йўлдош!

Ташқаридан жавоб бўлмади. Йўлдош ал-
лақачонлар жуфтакни ростлаб қолганди.

— Ҳа, юқори маҳаллада ҳам Аизират бор,
ўша бергандир,— тушунтирди bemорга жувони.

— Тўғри айтасиз,— маъқуллади bemор.—
Қаранг, сеҳрли тулки чиқибди.

— Бўйни сапчадай узилсин,— валдирай
кетди жувони.— Сеҳрли тулки-да, қаранг, то-
вуқларни кўтариб кетаверармпш. Товуқлар
уни кўрса шайтонлаб қолармиш. Болаларга
ўхшаб икки оёқлаб юрармиш. Гоҳо камзул
ҳам кийиб кетармиш.

— Ё товба,— бемор ёқасини ушлади.— Шунақаси ҳам бўлар эканми? Кўп тулкилар ҳақида эшитгандим, лекин бунаقا баттоли ҳақида эшитмагандим.

— Учта қўзидаи товуқларимни кўтариб кетди,— гапини давом қилди жувон.

— Раҳмат,— деди бемор жувон кетишга шайланганда.— Қарзимизни узармиз.

«Товба, қайси Анзират Йўлдошга товуқ берган экан?» — жувон йўл-йўлакай ўйлаб борди, лекин аниқ бир фикрга келолмади.

Йўлдош эшикни занжирлади. Учоққа қайтадан олов ёқди. Шўрвани пишириб товоққа солди-да, онаси ёнига кирди.

— Йўлдош,— бемор ўғлига термулди.— Сенга қайси Анзират онаиг товуқ бергаиди?

— Анзират опамларининг ҳаммаси ҳам беришяпти,— бошши кўтармай тўигиллади Йўлдош.— Ҳозир келгани учта товуқ бергаиди.

— Товуқларимни сеҳрли тулки кўтариб кетди деди-ку!

— Қайнотасидан яшириб бергаидпр-да,— мингиллади Йўлдош.

— Тўғри айтасан, қайнотаси заҳар, хасис одам,— бемор ўғлининг гапини маъқуллади,— яшириб бергаидпр. Қе, мана бу аталани ич. Кейин кўйлагимни чайниб қўй. Ҳидлаиб кетибди.

— Хўп,— деди Йўлдош товоқни лабига яқинлаштириб. Ичди. Товоқни маза қилиб ялади. Сўнг роҳатланиб кекирди, қўлларини ёзиб керишди-да, кўйлакни кўтариб ташқарига чиқди. Тогорага солди, кўйлакни юва туриб, ўзи тўқиб олган қўшиқни хиргойи қила бошлади:

Товуқлар бор, товуқлар,
Шодман, шодлигим чексиз...

У ҳар гал товуқ овига чиқиңдаап олди, қайтганидан кейин, хуллас ови ўнгидан келгап кезлар мириқиб хиргойи қиларди. Бироқ, бу гал қўшиқ пиҳоясига етмай эшик тақиrlаб қолди.

— Товба, бу одамларинг уйларига ўт тушганми? — Йўлдош афтини тириштириб эшикка қаарарди. — Бегона эшикни тақиrlатиб келишаверади. Нима, бизникида пишириб қўйганми?! Ким?

— Эшикни оч,— ташқаридан аёл кишишинг овози эшитилди. У эшикни очар экан, эллик ёшлардаги сариқ аёлга дуч келди.— Товуқларинг борми? Сеҳрли тулки келянтими?

— Бориди, себ бўлдик, бари бир сеҳрли тулкидан қўрқаямиз...

— Жувонмарг бўлсин,— дея аёл ичкарига, bemorining ёнига кирди,— Асолат опа тузумисиз? Шу дениг, сеҳрли тулки оралаб қолди. Уйдан қўзғолмайман. Бўрсиқдай иккита товуғимиш кўтариб кетди. Биттагина жўжам қолди. Гумдои қилмасин, деб жопим ҳалак. Яна битта товуқ сотиб олди.

«Тилингга шакар,— хаёлидан ўтказди Йўлдош.— Бугуноқ ўша товуғингизни сеҳрли тулки кўтариб кетади. Кетмаса отини бошқа қўйинг. Яхши одамининг садағаси кетсанг арзийди. Ўзи келиб хабар бериб кетади. Жўжангиз майли, ўзиғизга қолсин».

— Қорасоч, бола-чақангизининг роҳатини кўрниг, қайси куни Йўлдошдан товуқ бериб юборибсиз,— деди bemor.

— А? Ҳа...— аёл гангигб қолди. Миясига дарҳол: «Қайси Йўлдошга, қачон товуқ бер-

гаи экаиман?», деган фикр урилди-ю, ҳайрон, эслашга урипди. Лекин кимга, қачон товуқ берганини эслолмади.

— Икки кун шўрвасини ичдим,— аёлнииг фикрини бўлди бемор.— Роса терладим.

— Ҳа, ҳа,— деди гаигиб қолган сариқ аёл.— Озгина талқон олиб келгандим.

— Раҳмат,— бемор миннатдорчилик билдириб бош силкиди.

— Худо шифо берсин,— сариқ аёл хайрлашиб ташқарига чиқди, анча жойгача минғирлаб борди.— Наҳотки товуқларимни Йўлдош ўғирлаган бўлса? Йўғ-э, у оғзинг қани деса, қулогини кўрсатадиган бола. Кўчага чиққашини ҳам кўрмагалиман. «Оғзинг қани деса, қулогини кўрсатармиш,— кўнглидан ўтказди, аёлнииг ортидаи қараб қолган Йўлдош.— Кўчага чиқмасмиш. Ҳой, сариқ, сап-сариқ холагинам-эй! Ӯша товуқларинигиз ўз оёқлари билан бир жўхори доши учун майа шу уйга келишган. Жўхори донини сийишмоқчи эдилар. Жўхори дони уларни сб қўйди. Иха-ха-ха! Вой сариқ, сап-сариқ холагинам-эй!»

Йўлдош қўшини болалар билан ўйнаш баҳонасида кўчага чиқди. Қатта йўл ўртасида бир оз гаигиб турди-да, сўнг куи чиқиши томонига бурилди. Қишлоқнинг кўча, уй, муюлиш, девор, ариқларигача Йўлдошга беш бармоқдай ёд бўлиб кетганди. Уруш, отасининг ҳарбийга кетиши, онасининг безгак билан оғриб ётиши ва ниҳоят ўз қорни, товуқ ови, қишлоқни синчиклаб ўрганишга мажбур қилганди. Деворлар, тўпкалар, дарахт шохлари унинг оёқ-қўллари, қоринда саноқсиз чандиқлар қолдирган, баъзи яралари битган, баъзпи-

лари эса битмаган, лекин у бунга кўпдан бери эътибор бермай қўйгаиди. Қарашга вақти йўқ эди. Чунки онасини боқиши, ўз қорини тўйғазиши зарур эди. Қолганлари билан қизиқмасди. У товуқ овлаши, онасини боқиши, дардга дармон бўлиши керак эди. Буни у бир калава иш-у, бир неча дона жўхори дони билан бажааради. У товуқларни баъзан кўтариб, баъзан етаклаб келар, етаклаб келиш унга алоҳида роҳат багишлар, беҳад лаззатланиар эди, бу усулини урушдан олдин кабутар тутишга ишлатганди, урушдан кейин эса товуқларни тутишга қўл келди. Уруш! Ҳаммасига уруш сабабчи бўлаётганди... Ниҳоят, Йўлдоши шурагани пахса девор қаршисинга келиб тўхтади. Иштиёқ билан ичкарига назар ташлади. Баҳорда экилгани жўхори поялари ҳамон ўримай ётган бу ср сариқ аёлиниг ҳовлиси эди. Жувонининг ўзи айтмоқчи, сотиб олган товуғига яна сеҳрли тулки келганди. Бир ой муқаддам Йўлдош худди шу ҳовлидан уч товуқни кўтариб кетганди.

У олазарак кўча, ҳовлини эринмай кузатди. Кўзига ҳеч ким чалишимагач, девордан ошиб тушди. Таниш бўлиб қолган ёнгоқ тўйкаси ортига яширилди. Титраётгани кўлларини бир-бирига сиқиб, товуқни қидира бошлади.

— Жамила,— Аизират ошхонадан овоз берди.— Товуққа қараб турибсанми?

— Танчага қамаб қўйдим,— уйдан қизчанинг овози эшишилди.— Нима, сеҳрли тулки келдими?

«Танчага қамаб қўйдим,— кўнглида такрорлади Йўлдош,— мунча товуқни арзаида қилмасаларинг. Одатда товуқни танчага эмас, катакка қамаб қўйишар эди. Оббо, қора қош-

ли холагинам-эй! Салгина кўнглиигизни кенг қилинг. Товуқни бўшатинг. Сҳарли тулки ҳам худо деб келган...»

Узоқ кутиш, узоқ титраш, чекилган изтироб самара бермади. Товуқ ҳам танчадан бўшатилмади. Йўлдошининг ҳафсаласи шир бўлиб, орқасига қайтди. Колхоз идорасига етганда бир тўда чолларга дуч келди. Улар ўроқ, кетмоқ, теша ушлашиб, бир-бирларига шиманидир маъқуллашарди.

«Мени пойлашаётганига ўхшайди,— деган фикр урилди Йўлдошининг миясига.— Милтиқларни ҳам борми дейман! Пақ-шуқ! Отиб қолишса-я».

— Бемахалда шима қилиб юрибсан?— деди чўққи соқолли бир чол бенарво ўтиб кетаётган Йўлдошга.

— Ойим...— Йўлдошининг танаси жимирлаб кетди ва бирдан титраётганини ҳис қилди.— Аммам келмоқчи эди, кутаётувдим.

— Менга қара, Қосимни ўғлисан-а? Амманг йўғиди-ку. Бошиқа қишлоққа тушганиди?

— Ҳа,— деди Йўлдош қадамини теззлатиб.

«Худога шукур,— ўйлади Йўлдош қутилиб олгач.— Амма.. Қанақа амма? Аммам йўқ, бўлмаган, бўлмайди ҳам. Бўлса уйимизни билмас эканими? Вой одамларининг соддалиги-эй!».

У катта йўлни ортда қолдириб, мозор ёнидаги тор йўлакка чиқиб олди. Юз қадамча парида колхоз раисининг уйи бўлиб, Йўлдош бу хонадонга ҳам бир неча бор қадам ранжида қўлган, қуруқ қайтмаганди. Фақат кейинги пайтларда омбор қоровули — чўлоқ одам унга халақит қилаётганди. Оламни тун пардаси

ўраб келар, деворларгина хира кўзга чалинади. Йўлдош ариқ четидаги тол шохига осилди, оёқларини деворга тираб, ҳовлига тушди.

«Қу-қувв!»

— Овозингдан ўргилай!— деб юборди у товуқ овозини эшишиб ва дарҳол оғзини чапгаллади. Шу орада айвоңда наст бўйли аёл ва чўлоқ одам кўрипди.

— Сеҳрли тулки келди,— бўгилди аёл.— Товуқлар безовта бўлиб қолди.

— Мана, энди нах тумшугидан отаман,— чўлоқ одам милтиқни ўнглаб ҳовлига тушди.

«Сеҳрли тулкиниг тумшуги йўқ-ку!— кўнглидан кечирди Йўлдош тиржайиб.— Отсангиз буриидан отасиз-да».

Йўлдош туриб, қочишга шайланди. Лекин чўлоқ одам отиб ташлаши мумкинилигини ўйлаб, фикридан қайтди. «Мана ҳозир отади. Худо юзини тескари қилсин илос. Вой, иштошумга бир нарса ўтиб кетди...»

— Ҳурият, сеҳрли тулки йўқ-ку!— Чўлоқ одам орқасига ўгирилди.

— Жуфтакни ростлаб қолди-да, сизни кутуб ўтирадими,— зарда қилди аёл. Йўлдош бутун кучини оёқларига жамлаб сакради, деворга осилди ва тол шохини ушлаб, кўчага ошди. Оша туриб елкаси билан ерга санчилиб қолди. Вужуди пичоқ қирққандай ачишди, аччиқ, тахир оғриқ қўзғалди. Лекин бунга эътибор бермади. Югурди, мозор ёнидан ўтаётуб, бенхтиёр тўхтади. Бир тўда одамлар йигилишиниб, тинмай сўкинишарди.

— Ўзим кўрдим, бирам чиройли тулки-ки, отолмадим, қочиб қолди,— тушунтиради ўртада турган чўлоқ одам.— Мана, шу ёқقا қочди.

— Ҳой, кимсан, бемаҳалда шима қилиш юрибсан? — йўғон, дўриллаган овоз эшишилди.

— Холамниги боргандим, кечикиб қолдим, — жавоб қилди Йўлдош секин.

— Тулки-пулки кўрмадигми? — сўради чўлоқ одам.

— Сеҳрли тулки бўлса керак, — титрай бошлиди Йўлдош. — Мозориниг ичига кириб кетди.

— Апа, айтмадимми? — чўлоқ одам чолларни бошлаб мозор томонга ўтди.

— Тентак, — деди Йўлдош сим-сим оғриётган елкасини уқалаб. — Мендан баттар ёлгочи экансан. Лекин иштоним...

Йўлдош уйга кирди, эшикни запжирлади. «Кўчани одамлар босиб кетди, — алам билан ўйлади кейин у. — Энди менин тинч қўйишмайди. Ҳой «тулкижон», энди уйдан чиқа кўрма Тернингга сомон тиқишиади».

Узоқдан ҳайқириқлар эшишилар, Йўлдош эса қотиб тураг, кўзлари олдидаи бемор опаси, ҳарбийдаги отаси ўтар, кўксенин ҳўл қиласиди. Кўчага чиқолмаслиги, унинг учун йўллар беркилгани, ўзи, ундан ҳам кўра опасига қийин бўлишини энди у аинглаб туради. Бунидан буён «товуқлар бор, товуқлар, шодман, шодлигим чексиз...» қўшигни ҳам хиргойи қилолмасди. Товуқ ови, сеҳрли тулки қўшиқ учун хазон фасли бошланганди...

У узоқ пиқирлашдан сўнг эзиб оғриётган қорниши чангллаб, ошхонага ўтди. Бўш қозонни очиб кўрди. Бўгилиб, асабийлашиб, қопқоқни улоқтирди. Қопқоқ иккига бўлишиди. Ўнинг ичаклари чулдираб, боши айланиб, кўзлари тинар эди. Кутилмаганда икки марта қаттиқ ўқчиidi. Учинчи бор ўқчиганда эса

и чидаң аччиқ бир нарса отилиб чиқди, кўнглини оздирди. Танаси жунжикиб, кўзларига иссиқ ёш қалқиди. Кўнгли озгандан озарди. Вужуди ҳам совуқдан титрай бошлаганди. У зўрға уйга кирди, онаси ёнига ёнбошлади. Кўллари беихтиёр онасишинг оёқларига чўзилди, лекин уқалашга бу гал мадори етмади.

— Йўлдошжон,— деди бемор дадиллашиб.— Бугун тузукман,— у ўғлининг пешонасини ушлади ва кўзлари олайиб кетди.— Вой ўлмасам, нима бўлди? Пешонанг олов-оташ бўлиб ёняпти.

Йўлдош жавоб қилмади. Қилолмади. Илк бор у опасининг гапини жавобсиз қолдирди. Она ҳам ҳиқирлаб, биринчи марта ташқарига чиқди, чой дамлаб ўғлига тутди. Бари бир Йўлдош чой ичолмади. Оғир-оғир нафас олиб, охири ухлаб қолди. У қаттиқ ҳуррак отар, юзи, қошлари титраб, баъзан чўчиб уйғонар, атрофга оч назар ташлаб «келаянти, келаянти», дея пицирларди. Бир кун у туш кўрди. Тушида бир тўда одамлар кетмон, теша, ўроқ кўтариб, уни қувиб юришарди. Йўлдош ошхона қаршисидаги чуқурга тушиб борарди... Пастда, чуқурда эса сон-саноқсиз товуқлар унга ҳамла қилишарди...

— Ойи!— уйқусида бақирди Йўлдош.— Кўзларимни чўқиб олишяпти.

— Хой, кўзингни оч,— она эсанкираб ўғлинини силкиди.— Алаҳляяпсан.

Қосимнинг ўғли Йўлдош безгак оташида қовурилаётганди...

— Сув...— она ўғлининг бошини кафтига олиб кўтарар экан, чой тутди. Йўлдош тамшанди. Сал ўтмай кўзлари уйқуга кетди-ю, туш кўра бошлади. Тушида кетмон, теша,

ўроқ кўтарғап одамлар эпди опаснга ёнишишар: «Йўлдошни олиб чиқиб бер», дейишарди. Йўлдош чинқириб юборди.

— Нима, болажоним...

— Ойи, қочинг!— Йўлдош жонҳолатда қулоқларини беркитди.

— Нима қиласынти?— ҳўнграб юборди она.

— Сизни ўлдирганин келишянти,— Йўлдош кўзларини очди.

— Мени?.. Болагинам, алақлаяпсан.

Одамлар бостнргандан бостнриб келар, уйичи кетмон, теша ва ўроқ, юз, олайгаи кўзларга тўлиб кетганди. «Сеҳрли тулки — сенинг ўглиниг экан! Товуқларини тулки эмас, сепинг ўғлиниг гумдои қилаётган экан. Уни ўғриликка сен ўргатгансан! Уғлингнинг ўрнига сени қалтаклаймиз». Йўлдошнинг назарида онасини ҳамон одамлар таъқиб этарди.

— Ойимда гуноҳ йўқ, ҳаммасига ўзим айборман!— фарёд аралаш шивирлади Йўлдош.— Шундай қилмасам... ойим...

— Йўлдош! Йўлдош!

Сукут... сукунат... Йўлдошнинг кўзлари олайди, атрофии кузатди. Воқеа тушида ёўнгида юз бераётганмиди — у буни фарқ қилмади, фарқ қилиш туйруси сўнаётганди. Иссиғи ортгандан ортар, безгаги кучайгандан кучаярди. Киприклиари ширачдай бир-бирига ёпишар, қўрошиндай оғирлашиб қолган қовоқлари кўзларини сиқаётганди, «Қафф... қафф...!» Атрофни, оламни, осмонни товуқлар, фақат товуқлар овози босиб борарди. Ўша товуқлар тинмай Йўлдошнинг кўзларини чўқирди. Қои-қора қўй кўзларини!.. Товуқларнинг бошлари, оёқлари йўқ эди. Таналаридан қон, қип-қизил қон оқарди...

Сукут... сукунат... «Ойи,— Йўлдошнинг миясигина фаолиятини йўқотмаганди.— Товуқларни ҳайданг! Товуқ... ҳай... кўзларимни чўқиб олишди...».

— Ҳеч нарса йўқ-ку!— Онагина сукут, сукунатни бузиб турарди. Йўлдошнинг миясида одамлар гимирлашар, кетмои, теша, ўроқ билан қиймалашарди.

Қуёш чиқди. Қуёш нурлари Йўлдошни оғир, оғир жимликка гарқ қилди. Сукут... сукунат... Сукут, сукунат Йўлдошнинг танасидан миясига кўча бошлиганди.

Ўғли тепасида узоқ сукут сақлаб ўтирган она кўчага чиқди. Қўшни кампирни бошлаб кирди. Қампир беморнинг томирини кўрди. Сукут сақлаб қолди. Сукут... сукунат...

— Мендан юқди, болам пақир мендан қолган шўрвани ҳам иcharди,— деди она, кампирдан ўғлининг безгакка учраганини эшигтгач.— Мени тузатиб, ўзи...

— Товуқ шўрва қилиб бер,— уқтирди кампир қайтаётib.— Зора бери қараб қолса...

Она уйма-уй югурди. Товуқ топиб келди, ўғлига шўрва пишириб берди. Лекин у... мутлақо жимиб қолган, одамлар, товуқлар миясини ғажиб бўлишганди. Навбат сукут, сукунатга етганди.

Эшик қоқилди. Қишлоқ Советининг котиби, ёшгина йигит Қосим акашинг ҳарбийдан қайтаётгани ҳақида хабар келтирганди.

Ховлига бирин-кетин аёллар кириб келишиди. Беморлар хонадонини йиғиштиришга тутишиди.

— Вой ўлмасам, буёққа келинглар!— хитоб қилди қора қошли жувон ошхонаи қарши-

сидаги чуқурни супура туриб.— Мана, йўқолган товуқлар!

Чуқур атрофига йиғилган аёллар ҳайрат ва таажжуб билаи ёқаларини ушлашди. Чуқур товуқ пати, бош ва оёқлари билан тўлганди...

— Сеҳрли тулки товуқларни шу ерга кўтариб келиб, ер эканда,— оғир хўрсиндн сариқ аёл.— Бечора товуқларим...

— Ергина юткур тулки,— қора қошли жувоннинг кўзлари ёшланиб кетди.— Учта товуғимни шу ерда гумдон қилган экан.

— Болам! Болажоним!— Ичкаридаи фарёд кўтарилди. Аёллар саросимада анил-тапил уйга югуришди, остонаяга стганда эса қотиб қолишиди. Кампир Йўлдошнинг кийимларини ечар, онаси соchlарини юлиб, юзини тирнаб йиғларди. Ерда эса уч дона илга bogлангai жўхори дони сочилиб ётарди. Йўлдошнинг иштони қон эди...

— Асолат хола! Суюнчи беринг! Қосим акам келди! Суюнчи... Суюнчи...

Бир тўда ялангоёқ, ялангбош болалар қичқириб ҳовлига киришди.

СЕҲРЛИ КЎЗЛАР

— Умар! Милтифингни олиб чиқ! Йўлбарс келяпти!— кўча томондан болаларнинг ҳайқириқлари янгради-ю, Умарнинг қулоқлари, миясида узоқ вақт жаранглаб турди. Юраги зириллаб кетди. Қўйларини қўрага қамаётган ўн икки ёшли Умар кўнглнда: «Милтифингни олиб чиқ! Йўлбарс келяпти!» дея такрорлар экан, қалт-қалт титраб кетди. У тишларини фичирлатиб, фазаб билан қўра эшигини тен-

ди-да, қаҳрланиб селкаси оша кўча томон пазар ташлади. «Милтиғимни олиб чиқаман», ўйлади кейин у. Шу пайт кўзлари олдига калласи катта, оёқлари йўғон, қора тумшуқли сариқ ит келиб туриб қолди. Умарнинг пешонаси тиришиб, кўзлари катта очилди, вужудига совуқ тер қалқиди.

— Йўлбарс,— деди у пиҳоят бўғилиб.— Ҳозир жазойингни бераман. Оёғимни чўлоқ қилиб қочиб кетгандинг. Келибсан. Пешонангдан отиб ташлайман.

Умар оёғи остида ўралишаётган қора қўйни муштлаб, қўрага киргазди-да, эшигини ёпар экан, шиддат билан орқасига ўгирилди. Тор ҳовлини тезлик билан босиб ўтиб, кун чиқищ томондаги омборхонага бурилди. Югуриб ичкарига кирди. Хона ўртасидаги тўнкалар устидан хатлаб ўтди-да, тўхтади ва бир нафас атрофни кузатди. Бирдан михда осифлиқ турган милтиқقا чанг солди. Юлқиниб олди. Очди. Үқлади.

«Мана, энди сени отиб ташлайман,— кўнглидан ўтказди у ғазаб ва нафратдан бўғилиб.— Сен мени чўлоқ қилиб қўйдинг. Югоролмайман. Оёғим томир тортишиб қолади».

Умар милтиғини чангллаганча ташқарига отилди ва худди шундай тезлик билан кўчага чиқди. У асабийлашганидан оқсоқлиги ҳам унча сезилмасди.

— Умар! Чиқдингми?— итни калтаклашаётган болалар тош, таёқларини ташлашиб, Умарнинг атрофини ўраб олишди.— Умар! Тезроқ бўл, от! Қетиб қолади.

Умар болаларга диққат қилмади. Рақиби — итга қараб қолди. Кўча ўртасида катта

сариқ ит — Йўлбарс гаидираклаб турар, оғзидаи қизғиши сўлак оқарди...

«Болалар роса қалтаклашибди,— деган ўй урилди Умарнинг бошига.— Энди мен пешонасидан отиб ташлайман».

Ит ўлар ҳолига тушгандп. Умарни кўриши билан дадиллашди, олдинга силжиди. Умар бўғилар, сўқипар, гоҳ милтиқ тепкисини кўтарар, гоҳ қўндоқни сиқар, итнинг кўзлари эса юпинч излаб термилар, Умар бошини силашни, эркалатишини истарди. Ахир Умар илгари шундай қиласади-ку!

— Умар! От!— ўзига-ўзи мурожаат қилди у.

— Умар! Нимага жимиб қолдинг?— Шермат исмли узун юзли бола Умарнинг елкасидан сиқди.— От. Ахир бир йилдан бери уни кутаётувдинг-ку!

«Отаман,—ўйлади Умар.— Ҳозир отаман! Милтиқни тўғрилаб олай».

— Тишлаб қочиб кетгандинг,— шивирлади Умар бир пайт ва чап қўлини милтиққа чўзди, ўнг қўли эса тепкига яқинлашди. Ит ҳадиксираб орқага тисарилди. Лекин қочмади. Чўлтоқ думини оёқлари орасига суқиб, Умарга қараб тураверди. Умар ўнг иягини милтиқ қўндоғига босди-да, чап кўзини юмди. Ўнг кўзи эса нишонни қидирди ва топди. Нишонни итнинг пешонасига тўғрилади. Тўғрилади-ю, кўзи тиниб кетди, оғзи қақраб, қўллари титрай бошлади... Нишонни йўқотиб қўйди...

— Умар! Нега қараб турибсан?— Шерматнинг ёқимсиз овози янгради.

— Милтиқ отишини билмасанг, менга бер!— Вали исмли чўтири бола олдинга чиқиб,

Умарнинг қўлига ёпишди.— Қўрқоқ! Милтиқ тепкисини кўтар-да.

— Тепкига тегма,— деди Умар ва Валини туртиб юборди.— Ўзим... Ўз қўлим билан отаман.

— Милтиғингни йигиштир,— бўкирди Анвар исмли қора бола.— Қани, болалар, ўзимиз уриб ўлдирамиз.

— Урма! Урмаларнинг!— ўшқирди Умар изтиробдан титраб.— Қочларпг, бўлмаса ўзларингни... Ўзимдан бошқа одамнинг отишга ҳаққи йўқ.

Болалар апил-тапил ўзларини четга тортишди. Кўча жимиб, ит билан Умар танҳо қолди. Ит муддаосига етиб қарнган, қаровсиз бўлгани сабабли озиб ҳам кетгаи, боз устига болалар калтаклаб, ўлар аҳволга солиб қўйишганди.

Кўзлар ҳамон бир-бирларига қараб турардилар. Итнинг катта очилган кўзларида энди изтироб ва таҳлика, ёлвориш ва ҳасрат, ўқинч ва юпинч каби туйғулар акс этарди. Ит кўзлари ҳаддан зиёд меҳрибон эди...

— От! От!— ҳайқириқлар Умарниг қулоқларини қоматга келтирди, кўнглини эзди. Кўзлари тиниб, боши айлана бошлади.

— Ҳозир, мана ҳозир, отаман,— ғулдиради Умар милтиқни кўтариб, қўндоғини ўнг елкасига босар экан. Қсийн кўзларини юмиб, кўрсаткич бармоғи билан тепкини қидирди. Топди. Топди-ю, дарҳол бармоғини тортиб олди. Умар терлаб кетди. Юраги кўксидан чиқиб кетгудай урар, тўрга тушган қушдай ти-пирчиларди. Жимлик... Умар жимиб қолди. Юраги қийналарди. «Гуп-гуп!» Вужудида эса турли туйғулар ғалаён қиларди. Туйғулар-

нинг бири — инсоннинг тилсиз жониворга бўлган инсоний ачиниш туйгуси, иккинчиси эса қачонлардир оёғини майиб қилган итдан ўчилиш ҳисси эди. Бундан ҳам кўра у, шу кез болалар ёнида бўлганидан нафратланётганди. Болалар гоҳ итга, гоҳ Умарга қарап, милиқнинг отилиши, «пақ-пук!» овоз янграши-ю, итнинг ерга йиқилишини кутишарди. Бир... икки... уч... ўн...

Умарнинг қовоқлари йиғилди. Итнинг кўзлари ўртасини нишонга олди. Нишонга олган кези яна юраги типирчилай бошлади. Кейин нишонни йўқотиб қўйди. «Гуп-гун!» Юрак! Оғзи аччиқ ва тахир сўлакка тўлиб кетди. У тепкига зўре бармогини яқинлаштириб, итнинг кўзларини кузатди. Итнинг кўзларида энди чорасизлик, тақдирга тан бериш олдидағи ожизлик каби аломатлар акс эта бошлаганди. Умарнинг қалбини раҳмдиллик туйғуси қамраб олди. Кўзлар бир-бирига термилиб турарди. Кўзлар! Ит ва инсон кўзлари! Итнинг кўзлари: «О, инсон! Сенинг қўлларингда қурол бор. Мени отиб ташлашинг мумкин. Лекин менда на қурол, на тишлаш учун тиш бор. Тишларим ҳам тўқилиб бўлди. Шундай экан, нима ҳам қила олардим! Шафқат қилсанг отмайсан, қилмассанг отасан!», дерди. Инсон кўзлари эса: «О, дўстим! Узоқ вақтдан кейин дийдор кўришдик. Мен сени ростдан ҳам яхши кўрар эканман. Тишлаб, чўлоқ қилиб кетдинг. «Отаман», деб ўйловдим. Учратдим. Энди пима қилишимни билолмай қолдпм!», дерди.

Умарнинг кўзлари ихтиёrsиз юмилди. Очгаңда эса даҳшатли манзарани кўрди — итнинг кўзлари ёшланганди. Умар сесканиб кет-

ди ва шошилинч қўлини тепкидан тортиб олди. Ер билан осмон гўё чирпирак бўлниб айланарди...

— Умар!

«Шошма, Шермат,— хаёлидан ўтказди Умар.— Ҳозир отаман. Қўрқма, бари бир отаман. Мана, мана, бир... нкки... уч... Шермат тушун, ахир...»

— Умар!— бу овозни у таний олмади.

— Ҳозир, ҳозир,— тўнгиллади Умар ва юраги қайтадан орзиқиб бораётганини ҳис қилди. У ўз-ўзидан, болалардан, ҳатто итдан ҳам, кўзларига илинаётган, тушунчасида жонланаётган фикрларидан ҳам нафратланиб кетди. У илк бор мана шундай аҳволга тушаётганди. Умар назарида итни отиб кўрди. Итнинг пешонаси ўйилиб, ерга йиқилди, кўзлари юмилди, юмиқ кўзларидан қон оқа бошлади. Қип-қизил қон! Дўсти қони...

— Йўқ! Йўқ!— Қичқириб юборди Умар ва ўз овозидан ўзи чўчиб тушиб, дарҳол атрофга аланглади. Ит унга термилиб турарди,— ҳайрият, отмадим...

«Бари бир отишим керак,— ўйлади Умар кейин.— Қанча оқсоқланиб юрдим. Болалар «Умар чўлоқ», деб мазах қилпшди. Ҳаммасига Йўлбарс, сен сабаб бўлдинг. Сени отаман, деб милтиқ олдирдим-да, ахир».

— Умар!

— ...
Умар итнинг кўзларига термилиб туриб, кутилмаганда онасини эслаб қолди. Умар яхши эсларди...

Умар аввал мактабга биринчи марта қатнай бошлаган даврини кўз олдига келтирди. Кейин хотирасида колхоз марказидаги мак-

таб биноси, мактаб биноси қаршисидаги тупроқ томли омборхона жонланди. Умар эрталаб шу омборхона олдиаги йўлдан ўтар, шу йўлдан уйига қайтарди. Омборга пахмоқ соқолли Муса чол қоровуллик қилас, чолнинг Йўлбарс исмли ити бўларди. Ит эрта-кеч омборхона олдида чўзилиб ётар, Умар мактабга кетаётib уни нон билан меҳмон қиласди. «Салом, Йўлбарс!», дерди у ит билан тўқнаш келган кезлари. Ит ҳам Умарни кўриши билаи сапчиб турар, керишар, уни қарши олардн. Умар нтга «Сариқ тойчоқ» деб исм қўйиб олганди. У «Сариқ тойчоқ»ни қучар, минар, кўнглини шод этарди. Бу итга хушёқар, Умарнинг келиши, устига минишими тоқатсизлик билан кутарди. Муса чол итни тунлари омборда қолдириб кетарди. У колхознинг қонуний аъзосига айланган, фақат омборни қўриқлагани учун колхоздан ҳақ талаб қилмасди. Ит қишлоқ одамларини яхши танир, лекин тунлари ҳеч кимни омборга яқинлаштирасди. Умаргина тунда ҳам ботиниб итнинг ёнига кела оларди. Итга, Муса чолдан ҳам кўра мана шу кўзлари катта, қиррабурун, оқ юзли Умар яқин бўлиб қолганди. Ана шу севимли ит Умарни оқсоқ қилиб қўйганди. Дўсти туфайли Умар умри бўйи оқсоқланиб юриши керак эди...

— Отсанг-чи! — болаларнинг ҳайқириқлари Умарни ҳушига келтирди. — У апил-тапил милтиқни чангалиди ва бармоғини тепкига яқинлаштирди. Босди. Тепки босилди-ю, лекин овоз эшитилмади. «Худога шукур, — кўнглидан ўтказди Умар, — ҳайрият, тепкини кўтариб қўймаган эканман». Умар қўлларини бўшатди ва чуқур нафас олди.

— Умар!

— Жиннилар, нега бақирасаллар?!— деб юборди Умар ва еб қўйгудек болаларга тикилди.

— Оёғингин чўлоқ қилиб қўйган итни нега аяпсан?

«Чўлоқ қилса, менинг оёғимни чўлоқ қилған», ўйлади Умар ва итга термилди. Ит қалт-қалт титрар, кўзларн ялтиради. Умар хаёлга чўмди. Мактаби, омборхона, итга ми-ниб ўйнаган кезларини эслади. Қейин бирдан кўзлари олдига марҳум онаси келиб туриб қолди. У онасини эсламасликка, зўр бериб миясидан чиқариб ташлашга урниди. Бўлмади. Миясига михланиб тураверди. Онаси ҳақидаги ўй на қўзалишга, на бир нарса дейишга имкон берарди. Шундай қилиб, у ўз ихтиёрисиз онасими хотирлай бошлади...

У учинчи синфга кўчганди. Бу пайтга келиб, ҳарбийдан бир қўл бўлиб қайтган отаси ичадиган бўлиб қолганди. Уруш, уруш даҳшати отасини шундай аҳволга солиб қўйди. Отаси қўли билан бирга дўстларини ҳам бериб қайтганди. Ҳамюртлари, дўстларидан жудо бўлгандан сўнг ичмасдан иложи йўқ эдида! У кўкламда далага, қўй боқишига кетар, кузда қайтар, ҳамюртларини хотирлаб ароқ иcharди. Оппоқ қорлари билан қиши келди. Умарнинг онаси оғриб қолди, ўзини тўшакка ташлади-ю, қайтиб турмади. Онаси қилтамоқ касалига дучор бўлганди. Кўклам келди. Отаси қўй боқишига жўнади. Умар эса уйда онасига қараб қолди. У мактабга қатнар, дардини жимгина итга ёرارди. «Йўлбарс! Ойимнинг аҳволи ёмонлашиб қолди, овқат емай қўйди,— дерди у кўзлари ёшланиб.— Худодан

о́йимнинг согайпб кетишини сўра!». Ит Умарга термилар, кўзлари хасратга тўлиб: «Умаржон! Жоним!— дерди гўё боланинг назарида.— Мен эрта-кеч худодан ойингнинг соғайиб кетишини сўраяпман. Охим худога етади, ойинг соғайиб кетади». Ит ўша кезлари Умар учун бирдан-бир сирдошига айланганди. У ҳамдарди — итни бирор вақт унутишига ишонмасди. Унутиши мумкин ҳам эмасди. Инсон! Ахир инсонда меҳр-муҳаббат туйфуси мавжуд. Инсон яралгандан бери ит зотига илтифот кўрсатиб келади. Ўзидан кечса ҳам итга сарфлаган меҳр-муҳаббатдан кечолмайди...

Умарнинг онасини район марказидаги шифохонага олиб кетишди. Кўкрагини кесиб кўришибди. Рак экан. Тузатишнинг иложи бўлмабди. «Тузалиб кетасиз», дея кесикни тикиб қўйишибди. Бемор тузалмади. Ўлди. Умарнинг онаси ўлди. Оддий одамлар қатори, ахир ҳар сония одамлар туғилади, ўлиб туради-ку! Еш кетди, бояқиши. Ёлғизгина ўғилчасини етим қолдириб кетди. Одамлар мурдани ювиб, кафанга ўрашди-да, тобутга солишиб, олиб кетишди. Норасида Умар белини боғлаб, қўлига ҳасса тутиб қабристонга борди. Онасини қолдириб қайтди. Муқаддас, азиз онагинасини... Қайтаётуб, тўғри Йўлбарсаннинг ёнига бурилди. Қучиб, тўйиб-тўйиб йиглади. «Йўлбарсан,— деди ихраб.— Ойим ўлди. Улиб қолди. Кўмиб келяпмиз. Энди нима қиласман? Ҳудодан ойимнинг тирилиб қолишини сўра! Илтимос, сўра!» «Умаржон! Жоним! Сенга қўшилиб мен ҳам йиглаяпман,— дерди ит боланинг тасаввурнида.— Худо бўлганимда ойингни қайтадан тирилтирган бўлардим, туғилмак — ўлмак — ҳақ. Барча тирик жоннинг

қисмати шундай. Онанг ўлди. На чора, тақдирга тан бергин. Бир вақтлар менинг ҳам онам бор эди. У ҳам ўлди. Инсон! Инсонда ирода бор. Шу иродаси билан биз жонноворлардан фарқ қиласын. Раҳмиларниң раҳмлиси, шафқатлиларниң шафқатлиси ҳам шу инсон. Эслайсанми, болажон? Қачонлардир ўзинг емай, менга тутардинг... Илоё, онаңги тирилиб қолсун-у, мен ўлай!»

Умар жимгина уйига қайтувди. Онасининг ўлнми отасини эгиб кетганди. Бояқиши отаси аламини яна ичкиликдан ола бошлаганди. Даладан қайтар, арақ олиб келиш учун Умарни бўэчининг мокисидай магазинга югуртиради. Тунлари ҳам Умар магазии қоровулига бўйин сиқиб, арақ сўраб борар, олиб келарди...

— Қани, болалар! Умар итни отмаса ўзимиз уриб ўлдирамиз,— деган ҳайқириқдан у фикрини йигиб олди. Пешонаси тиришиб, кўзлари катта очилди. «Энди от,— мурожаат қилди Умар кўнглидан ўзига-ўзи.— Сен отмаган тақдирингда ҳам бари бир болалар уриб ўлдиришади».

— Қўлларимда қувват қолмади,— мингиллади кейин у.— Отолмайман...

— Милтиқни менга бер,— деди Шермат изтиробдан бўғилаётган Умарни туртиб ва милтиқقا ёпишди.

— Шошма, ўзим отаман,— ўшқирди Умар Шерматга ва ғазаб билан туртиб юборди.— Сени эмас, мени чўлоқ қиласан. Ишинг бўлмасин.

— «Отам билан овга бордим, тулки отдим», деганинг ёлғон экан,— зарда қилди Шермат,— қўрқоқ, ёлғончи.

«Қўрқоқ,— хаёлаи такрорлади Умар.—

Ростдан ҳам қўрқоқ эканман. Қўрқмаганимда ҳалиёқ отиб ташлаган бўлардим. Йўқ, қўрқаётганим ҳам йўқ. Нимагадир...»

— Отамни чақирнб чиқа қолсам-чи,— деди кейин Умар секин. У отасини эслаб туриб, яна хаёлга чўмди. Хотирасида отаси билан боғлиқ бўлган бир воқеа жонланди. Бу воқеа онасининг ўлимндан салгина кейин юз берганди...

Тўртиччи синфда ўқиётганди шекилли... ҳа, шундай эди. Отаси ҳамон иchar, арақ унинг учун сўнгги илинжга айланиб қолганди. Далани, қўйларни ҳам йиғиштириб қўйганди. Умар уйи билан магазин орасида ҳамон зир югариди. Бу пайтга келиб отаси уйланаман, деган одат чиқарганди. Сал кун ўтмай бу ҳақиқатга айланди. Уша кунларнинг бирида уйларига икки киши меҳмон бўлиб келди ва ичкарига кириб кетишли. Ичдилар. Умар уларга арақ ташнб турди. Тун яримдан оққанда меҳмонлар қўзғалишди. Улар оёқларида туролмасди. Узун бўйли, кўзлари кичкина меҳмон Умарнинг бошини силаб туриб: «Сенга ойи олиб келиб берамнз», деди. Умар меҳмоннииг қўлини қайриб ташлади: «Менга ойи керакмас, ўзингизга ойи топиб олинг,— деди ҳўнграб.— Ўзимнинг ойнм тирилиб келади». Меҳмонлар кетишли. «Хотин оламан»,— деди отаси қаҳ-қаҳ отиб. «Дада,— деди Умар ёлвориб,— менга ойи керакмас. Ойим тирилиб келади». «Югур, арақ олиб кел,— бўкирди отаси.— Ҳу тирранча, отага гап ўргатишни сенга ким қўйди!»

Қишлоқ ухларди. Тонг отиб қолганди. Умар пулни чанглаб магазинга югорди. Кетаётиб Йўлбарснинг ёнига бурилди. Ойдинли

туп эди. Оппоқ ойдипли туп. Олам ой пурига кўмилганди. Йўлбарс тумшуғини оёқлари устига қўйиб, миқ этмай ухларди. Умар итни кўриши билан кўнгли тўлиб кетди, пиқирлаб ўзини итга отди. «Йўлбарс! Отам уйланмоқчи!», дегани эсида. Кейин нималар бўлганини хотирлай олмасди. Ит сапчиб тургани, оғзини очгани, оёғига ёпишганини хира эсларди. Оёғи, вужуди қаттиқ оғриган, иссиқ бир нималар оққанди. Умар ҳушига келиб ўзини уйнда, отасининг тиззасидаги кўрди.

— Болам, ҳаммасига мен сабабчиман,— дерди отаси йиглаб,— ичмай ўлай! Нега тунда сени араққа юбордим?!

Ит оёғини тишлаб силкигани, у жонҳо латда: «Йўлбарс! Менман — Умарман!», дегани, ит таниб қолиб, ўзини деворга ургани, хазин ва маъзун ҳуриганини ҳам Умар яхши эсларди. Ша куни врачлар келишиб дори-дармон қилишди. Беморниг қонини олиб кетиши дি. Кейин уколлар қилишди. Танасини илматешик қилиб юборишли. Шундай қилгандаги қутурмай қолар экан. Болалар ҳам ёнига яқинлашмас, Умар қутуриб қолади, деб мазах қилишарди. Умар қутурмади. Фақат оқсоқ бўлиб қолди. Ўнг оёғи тиззасидан жароҳатланган, пайлари ҳам узишганди. Умар юриб кўрди. Оёғини тўғри босолмади-ю, ҳўнграб юборди. Шу ондан бошлаб отасига: «Милтиқ олиб берасиз, итни отиб ташлайман», дея илтимос қила бошлади. Отаси милтиқ олиб берди. Умар итни излади. Излади. Лекин узоқ вақт тополмади. Икки йил ўтди. Мана, ниҳоят келиб қолди. Энди отиши, отганда ҳам пешонасидан отиши, ўчини олиши керак эди... Умар хаёллар ва хотирадан ҳақиқатга қайтди.

— Сен мени чўлоқ қилиб қўйғандинг,— деди у ҳақиқатга қайтган кез.— Ўчимни оламан. Лекин сени ях... ях... яхши...— Ўмар дудуқланиб қолди.

— Ўмар! Қочаяпти...

Ўмар қулоқлариши беркитди ва кўзларини юмди. Болаларнинг ҳайқириқлари тинди. Итни ҳам бир нафасга кўзлари олдидаи йўқотди. Ниҳоят, у кўзларини очди, қўлларини эса қулоқларидан олди. Итга термилди. Ит! Итнинг кўзларидан шашқатор ёшлар оқиб, ерга тушар, тупроқни ҳўл қиласарди. «От, ота қол!— илтижо қиласарди ит ёлвориб Ўмарнинг назарида.— Қанча тез отсанг, шунча яхши бўлади. Ўмаржон! Сенга қийин бўлди. От-у, мени ҳам, ўзингни ҳам тинчит! О, болажон! Мен сени қанчалар севардим. Бир нафас кўрмасам, юрагим ўртаб кетарди. Йўлингга термилб, узлуксиз ҳурадим. Янглишувлик бўлди. Сени чўлоқ қилиб қўйдим. Асли сен ҳам, мен ҳам айбормасмиз. Ҳаммасига арақ, ҳа арақ сабаб бўлди. От! Энди менга бари бир. Муса чол ҳам ҳайдаб юборди. Чунки керак бўлмай қолдим. Бошқа кучукча боқди. Бир пайтлар мени от қилиб мингандар ҳам ҳозир ўлгудай калтаклашди. От, ота қол! Сўнгги илинжим — сени кўриш эди. Кўрдим. Энди армонда кетмайман. От, мени азоблардан халос эт!»

Ўмар чўпон ўғли, қишлоқ боласи эди. У отлар, оҳулар, қушлар, итлар кўзларини кўп бор кузатганди. Ўша кўзлар унга доим соддадил, самимий, маъюс ва ғамгин, кўпроқ сеҳрли туюларди. У одамлар кўзларида бундай туйфуларни кўролмаганди, чунки одамлар кўзлари ҳар сония турли ҳил аломатлар касб

этиб, отлар, оҳулар, қушлар, итлар кўзлари-даги каби соддадиллик, самимийлик, сеҳрни ғидрок қилишга ҳалал бериб келарди. Шу кез у итнинг кўзларида ана шундай оташин бир сеҳрни кўрди ва тилсиз жонивор қаршисида ўзини мутлақо ожиз ҳис қилди.

— Умар!

— Йўқ! Йўқ! — ҳўнграб юборди Умар ва милтиғини боши узра кўтарди-да, бор кучи билан ерга урди. Милтиқ парча-парчаларга бўлиниб кетди. Умар жазавага тушиб милтиқ парчаларини ҳам тепди ва юзини чангллади. Кейин орқасига ўғирилди-ю, ўқ тезлигида уйига кириб кетди. Ўзини тўшакка отди. У тўйиб-тўйиб, ихраб-ихраб йиғлар, тинмай итнинг исмини такрорларди:

— Йўлбарс! Йўлбарс!

Бир пайт Умарниг қулоқларнiga: «Ўлди, Йўлбарс ўлди!» деган ҳайқириқлар эшитилди. Эшитилган кез Умар сапчиб турди-да, ташқарига отилди. Кўчага чиқди. Чиқди-ю, вужуди қалтираб кетди. Йўлбарс катта йўл устида, тупроқ устида чўзилиб ётарди. Умар тиззалари билан ерга чўкди. Итни туртиб кўрди. Ит қимиirlамадп...

— Йўлбарс... Йўлбарс! — шинвирлади у ва итнинг кўзлари, тумшуғи, қулоқлари, оёқларини силади.— Аблаҳлар! Аблаҳлар!..

Узоқ қирлар, узоқ чўққилар, узоқ дарёлар, узоқ осмондан ит ҳуриши эшитилар, акс-садога қўшилиб, Умарниг қулоқларига оқиб киради:

«Умаржон! Жоним! Мени кечир...»

ҒАЛАТИ ОДАМ

Бири чап, иккинчиси ўнг елкасига қўш-офиз милтиқ осган икки киши шошилмай тепалик томон кўтарилиб боришарди. Қор сийрак, қуруқ бўлгани учун катта қадам ташлаш қийинлашиб, одамлар керза этиклари учини эҳтиёткорлик билан ерга босиб илгарилардилар. Тарғил телпагини қалин қошлиригача бостириб олган, қизил пахмоқ шарфи қора пальтоси ёқаларига ёйилиб тушган чап томондаги одам қулоқларини дипг қилиб ҳамроҳининг гапларини тинглаб борар, баъзан бош кўтариб узоқ-узоқларга қараб қўярди.

Кўтарилиб келаётган қуёш юзини куйган тўнкага ўхшаш бир чўққи ёпиб турар, астасекин пастда қолиб борарди. Ясланиб ётган қор, қуёш ёғудусида сочилган олтин зарралари янглиғ ялтираб йўловчиларниң кўзларини қамаштиради.

— Дўстим,— дея ниҳоят мурожаат қилди ҳамроҳига тор пешона, қисиқ кўз, паст бўйли одам, елкасини кўтариб милтиғини ўнгларкан.— Яқинда «Кўзлардаги туйғулар» номли қиссангизни ўқиб чиқдим.— У бир пафас жимиб телпагини пешонасига тушириб бошининг орқасипи қашиди-да, гапини давом эттиради.— Қисса менга жуда ёқди. Мен кўп йиллардан бери ов қиласамап. Лекин сизчалик ҳайвонлар руҳиятини билмас эканман. Сиз бўри чангалига тушган от талвасасини кучли бир эҳтирос билан аниқ ва тиниқ ифодалабсиз. Мени кўпроқ — бўришининг мақсадига эришиш учун бор кучи билан ўлжасига ёпишиши, ейиш ҳирсида ёниб-ўртаниши ва отнинг ўз ҳаётини

сақлаб қолиши учун ёвузликка қарши бошлаган исёни, ҳайратлантириди. Сиз бу курашда ёвузликнинг тантанаси ва эзгуликнинг тан бермай мағлубиятга учрашпни маҳорат билан тасвирлабсиз. Даҳшат. Қиссани ўқиганимдан кейин отларга бўлган меҳрим бир карра ортди. Бўрилардан ҳаддан зиёд нафратландим.

— Одамлар билан ҳайвоnlар орасида,— дея ҳамроҳининг гапини бўлди, кенг пешонали, қовоқлари бир оз салқиган баланд бўйли одам.— Жуда оз, яъни биз учун одатий тушунчага айлапиб қолган оёқлар, тиллар тафовутигина бор, холос. Ҳайвоnlар ҳам эркин, озод, таҳликасиз яшашни истайдилар. Фақат инсонгина уларининг инон-ихтиёрини чегаралаб қўяди. Ҳа, чеклаш-чегаралаш инсонгагина хос хислатдири.

— Университетда ўқиб юргаи кезларимиз,— дея жимликийни бузди паст бўйли одам,— ҳайвоnlар ҳақида қисса ёзаман деб юрадингиз. Ниятингизга етибсиз. Сизни бејиз овга олиб чиққаним йўқ. Бу, ҳайвоnlарни яна ҳам яқиндан билишингизга ёрдам беради.

— Ташаккур, беҳад миннатдормаи,— баланд бўйли одам ҳайрат билан юксак чўққилардан тобора узоқлашиб бораётган қуёшга термилди.— Қелишимдан мақсад ов қилиш ҳам эмасди. Ҳаво ўзгартириш ниятида эдим. Мен ҳайвоnlарга ўқ узолмайман. Үмуман қўлга қурол тутиш мени учун оғир ҳол. Ҳатто сўйилаётган молни кўрсам гўштни еёлмайман...

— Хўп ғалати феълингиз бор-да,— паст бўйли одам ҳамроҳига қараб олиб, чап елка-

сини силкитди ва милтигини ўнглаб йўлида давом этди.

Улар кўтарилиб бораётган, яъни кун чиқиш томонга бурилиб кетадиган тепаликнинг ости эгри-буғри сойлик бўлиб, сойликнинг тўрт томонини қоялар ўраб ётар, қояларнинг устки қисмигина харсанглар билан қопланганди. Сойликка ҳали ҳам қуёш нури тушиб улгурмаган, у ерда ранги ўча бошлаган тун пардаси ҳилпираб, аста-секин юксакликларга кўтарилиб кетаётганди.

— Кийиклар, ҳу, ана у харсанглар орасида бўлади,— деди ниҳоят паст бўйли одам тўхтаб, елкасидан милтигини оларкан.— Овоз берсак чолиб тушишади.

Қўлларини чўйтагига тиқиб, орқароқда тўхтаган баланд бўйли одам хаёлга чўмгани сабабли ҳамроҳшиниг ганини илғамади. Шу кез унинг кўзлари олдидан бир пайтлар На-воийшиг «Лайли ва Мажиун» достонида кўрган оқ ҳалатли, йўғон сочларини кўксига ташлаб олган сарвқомат қиз ўтар, у бу гал қизини кийиклар орасида тасаввур қиларди. У ҳар гал кийикни эслаганда кўзларни олдига ўша Лайли келар, Лайлини эслаганда эса назаридаги кийиклар жоопланарди. Хотирасига маҳкам ўрнашиб қолган ўша назокатли, пари — Лайлл билан, ўз тасаввуринда буйёд қилган кийик орасида табиий бир муштараклик бор эди. Улар озорсизлиги, гўзаллиги, назокат ва нафосати билан унинг вужудини ҳарчанд ҳаяжонга солар, қалбини сеҳрли бир нур билан ёритиб, сархуш қилиб келарди. Уларниг ҳар иккаласи ҳам дард-аламларини кўзларида ифода қиласётгандай туюлар, бу ҳол уни ҳар гал ўйлашга мажбур этар, шунинг учун ҳам

қиссасини «Кўзлардаги туўғулар» деб номлаганди. У, бу блан ўз туйғусига керагидан ошиқча хирс қўйган хаёлнарастларни эслатар эди.

— Аввалларп бу ерларга овчилар кам келарди,— дея кутимаганди паст бўйли одам ҳамроҳининг фикрини бўлди.

У хаёлларини тарк этолмай маъюс ёнига юзланди.

— Тушупа олмадим.

— Кийиклар ҳам илгарилари кўп бўларди,— дея паст бўйли одам гапини давом қилди.— Ҳозир овчилар кўпайгац, кийиклар камайиб кетди. «Қамайиб кетди»,— кўнглидан ўтказди баланд бўйли одам.

— Нега ҳимоя қилишмайди?— сўради кейин у овоз чиқариб.

— Ким билади. Ҳеч кимнинг иши йўқ.

— Ўзинги...

— Мен овга ўрганиб қолганиман. Ов — жонитаним.

— Бошқалар ҳам сизга ўхшаш, ўрганиб қолишган-да.

— Бу ҳақда кейинроқ гаплашамиз. Юринг, сойликка тушамиз. Овоз берсак кийиклар чопиб чиқишидди, юринг.

«Инсон қуролин кашф қилмасдан илгари,— ўйлаб кетди баланд бўйли одам,— ер юзида қанчадан-қанча, турли-туман ҳайвонлар мавжуд эди. Инсон тафаккури қуролни яратди. Шу тариқа ажойиб-гаройиб ҳайвонлар тури қирилиб кетди. Баъзиларидан ақали кўргазмага ҳам қолмади. Қелажак авлод бу ҳақда фақат тарихдан ўқиб олиши мумкин, холос. Ўша ҳайвонлар қисмати ҳам ер

юзидан қуриб кетган тиллар, миллатлар қисматига ўхшайди. О, нақадар даҳшат!»

Паст бўйли одам милтиғи қўндоғни бағрига босиб паслаб кетди. Баланд бўйлиги эса, мункиб, ўнгланиб ҳамроҳининг кетидан эргашди. Сойликка тушдилар. Паст бўйли одам милтнгиши елкасига илди-да, қўлларини оғзига карнай қилиб қичқира бошлади:

— Ҳо-ҳо-ҳоҳо!

Баланд бўйли одам ҳамроҳининг туртиб чиқкан кекирдаги, шишган томирларини диққат билан кузатаркан: «Қизиқ» дея жилмайди.

«Ҳо-ҳо-ҳов!»— узоқ-узоқлардан акс садоқайтди.

— Кийиклар аллақачаноқ бизнинг келганимизни сезишади,— деди бағниришдан овози бир оз бўғилиб қолган паст бўйли одам.

— Қандай қилиб?

— Кийиклар,— дарҳол гапини давом қилди паст бўйли одам томоғини қириб,— шохларини харсангга тираб ётишади. Шу тариқа иккι-уч чақиримда келаётган оёқ овозини сезишади. Сезгани замон жуфтакни ростлаб қолишади. Зарбдан ер ва тош титрармиш ва титраш кийик шохига кўчармиш. Қизиқ-а?

— Қизиқ,— шивирлади баланд бўйли одамнинг ҳайратдан пешопаси тиришиб,— қизиқ. Мен буни билмас эканман. Шоҳдек қаттиқ нарса тебранишни ҳис қилиш чиндан ҳам қизиқ... Ваҳоланки кийик шохи қаттиқ нарса...

— Табиатнинг қудратини қарангки,— ма-роқ билан сўзлай бошлади паст бўйли одам.— Ўйлаб ҳайратга тушасан киши. Ҳўқизнинг бўйнига, бўриларнинг тишига, шернинг пан-

жасига, итнинг тилига, кийикнинг оёғига, инсоннинг бошига куч ато қилган. Кийиклар оёқ овозини шохлари билан ҳис қилиши жуда ҳам қизиқ...

— «Инсоннинг боши»га... — дея баланд бўйли одам ҳамроҳининг гапини такрорлади.— Куч ато қилиб табиат ҳар ҳолда янглишмаган. Бўлмаса ҳайвонлардан фарқи бўлмасди. Лекин унинг қўллари ҳам баъзан онгли равишда шу қадар кўнгилсиз ишлар қиласди... Ҳайвонлар эса онгсиз равишда оёқлари, тишлари билан бир-бирларини маҳв этадилар. Масалан, америкаликларни олинг, бечора ҳиндуларни бир неча асрлардан бери қурол билан тишиимсиз ўлдирадилар... Умуман инсоннинг фожиаси ҳам шу боши — миясида. Тушуна туриб ваҳшийлик қиласди. Бўри, шерларни йиртқич, дейди-ю, ўзи улардан кўра ортиқроқ йиртқичлик қиласди, ҳайвонларни отиб ейди. Бу ҳам қизиқ...

— Ахир қурол иносон учун ўз-ўзини ҳимоя қилиш вазифасини ҳам ўтайди-ку!

— Ҳа, албатта... Шу қурол билан ўз-ўзини ўлдиради ҳам...

«Қизиқ,— ўйлай бошлади баланд бўйли одам,— кийиклар бир-икки чақиримдан оёқ овозини шохлари билан ҳис қилишаркан. Демак уларда ҳиссиёт одамларга қараганда ортиқроқ тараққий қилган экан-да. Табиатда ҳақиқат бор. Кийикни ҳайвонларнинг энг озорсизи, назокатлиси қилиб яратди». У шуларни мушоҳида қилиб туриб, ногоҳоний ўша «Лайли»ни эслаб қолди... Чиндан ҳам кийик билан ўша «Лайли» орасида умум бир ўхашлик, яқинлик мавжуд эди.

— Кийикларни жуда яхши кўраман. Шу-

нинг учун ҳам ов қиласан,— дея паст бўйли одам ҳамроҳининг диққатини тортди.

«Кийикларни яхши кўраман, шунинг учун ҳам ов қиласан»,— кўнглидан такрорлади ба-ланд бўйли одам. Бу, унга шундай ғайри-табиий туюлиб кетдики, ҳатто юраги увиша бошлади.

— Қизиқ,— деди кейин у ҳамроҳига юзланиб,— яхши кўрсангиз, нима учун уларни отасиз? Қизиқ. Кейинги пайтларда одамлар мен тушунмайдиган қандайдир тилда гапираётганга ўхшайди. Қизиқ, қандай тушунса бўлади буни? «Яхши кўрганим учун ов қиласан...» Демак, севган кишининг ҳам сева туриб ўлдиришининг мумкин экан-да.

— Яхши кўраман, шунинг учун ҳам ов қиласан, вассалом. Ахир ўзиңгиз ўйлаб кўришг,— афтини бурнштириди паст бўйли одам эҳтиросдаи титраб.— Одам табиат томоннада ўзига ииъом этилган ҳайвоинларни ейиш билан ҳастини сақлаб қолади. Тириклик қонуни шундай. Кўни вақтлардан бери Ота кийикнинг орқасига тушганман. Лекин отолмайман. Кўплар ҳам уришиб кўришди, бироқ ҳеч ким отолмади. У шайтонининг ўзгинаси.

— Сиз, Ота кийикни отсангиз, қолган кийиклар нима қилишади?— эзилиб сўради у.

— Бошловчисиз қолишади, кейин бошқаларни ҳам осонгина отиб олаверасиз. Шунда овчиларга ҳам осон бўлади.

— Ҳммм...— деди у ва юрагида оғир санчиқ қўзғалганини ҳис этди. Кейин у бошини кўтариб, йўлдан адашиб қолган кийикни отишнинг қизиги йўқ демоқчи бўлди-ю, ашаддий овчи — ҳамроҳини ранжитиб қўйиши ўй-

лаб фикридан қайтди.— Чарчаганга ўхшайман, қайта қолайлик.

— Қизиқмисиз, қанин юринг, ичкарироқقا кирамиз,— деди паст бўйли одам ва илгарилади.

У сўзсиз ҳамроҳининг ортидан қадам ташлади.

— Ху, анави харсанглар орқасида бўлиши керак. Ҳо-ҳо-ҳов!

«Ҳо-ҳо-ҳов!»— акс садо аста-секин сўнди, сўниши билан узоқдан дўнир-дўнир туёқ овозлари эшитилди.

У шартта бошини кўтарди-да, уён-буёнга аланглай бошлади. Унинг қошлари йигилиб-ёзилар, пешонаси тиришар, лаблари учар, вужудида япги бир туйғу, яъни кийикларни яқинидан кўриш туйғуси қўзғолганди. Озорсиз, назокатли кийикларга бўлган оташин меҳр туйғуси!

— Эшитяпсизми? Нега қараб турибсиз! Ҳозир биз томонга чопиб чиқишади. Милтиғизин олини!

У шошиб милтиғини ушлади. Лекин сал ўтмай япа қўлини туширдп. Нима учун шундай қилганига ўзи ҳам тушунмади.

— Нега қараб турибспэз?

— ...

Ниҳоят бир тўда кийиклар харсанглар орасидан ўқдай отилиб чиқишиб, кун ботиш томондаги жарлик томон чопиб кетишиди. Бироқ жарликка етмасдан орқаларига қайтишиди. Сарғиш, совитилган отга ўхшаш кўкраги кенг, йўғон шохлари бўйнига эгилиб тушган катта Ота кийик тўдани бошқариб борарди.

«Ота кийик ўша бўлса керак,— деган фикр урилди унинг миясига,— қандай чиройли-а?

— Тезроқ милтифингизни олинг!

— ...

Тўдани бошқарив бораётган Ота кийик туёқларидан қор аралаш лой сачратиб, пишқириб жарликка етганда тўхтади-да, орқасига ўгирилди. Шу кез Ота кийикнинг юраги дукдук ураётгани, кўзлари тиниб, боши айланадётганидан одамлар бехабар эдилар. Қандай қилиб ҳам хабардор бўлишсин! Танаси бошка оғриқ сезмайди-ку!

Кийик сония сари оёқларига зўр берар, ўпкаси оғзига тиқилиб, чакалакзор томонга чопарди. Чопаркан, кўзлари олдида бир пайлар уни эргаштириб юрадиган Ота кийикнинг талвасаси ўта бошлади. Бола кийик ўшанда жарлик устида кўтарилилган қуюқ тутунни кўрган, кейин «пақ-пуқ» овозини эшитган, сал ўтмай ўша ерда икки оёқли иккита нарса бош кўтариб Ота кийик томон югуриб тутишганди. Ўша кезлар у оёқлари узун кийикча бўлиб, ўқ ва одамларга илк бор дуч келганди. Ота кийикнинг пешонасидан қон оқиб кўзларига тушган, пишқириб шохи билан ер титган, оёқларини ёзиб мунгли маъраган, сўнг жим бўлиб қолганди. Ўша кунн уни оёқлари орасига олиб эмизадиган, кўзлари, пешонаси, оёқларидан ялайдиган Она кийик ҳам эсанкираб қолганди. У қочиб бораётуб Она кийикнинг бағрига сиқилган, салдан кейин бўйнига иссиқ бир нималар томганини ҳис қилганди. Она кийик Ота кийикдан жудо бўлгач, кўзлари ўшланганди. Она кийик бир неча кун уни олдига келтирмаган, тепганди. Шундан бери у Ота кийикни кўрмай қолганди.

Тўдани бошқарив бораётган ва ҳамон ўша Ота кийик талвасасини кўзлари олдидан қо-

чиrolмаётган иккинчи Ота кийик харсанглар орқасидаги чакалакзорга етиб, пишқирди ва кескин орқасига ўгирилиб тепа томонга йўл солди. У сув-сув терлаб, чопиб борар, кўзла-ри олдидан энди бошқа бир манзара, яъни чакалакзорлардан эмаклаб чиқишиб, у оппоқ, лаззатли сутидан эмган, бағрига кириб ух-лайдиган Она кийикни судраб, еб кетишган тўрт оёқли нарсалар ўтарди.

Бир куни Она кийик чопиб келиб, ўзини чакалакзорга урган, бир неча дақиқадан сўнг ўша тўрт оёқли нарсалар уни ўраб олиб йи-қитганди. Она кийик аламли маъраган, ба-данидан қонлар отилиб кетганди. У фақат бир мартағина Она кийикка қарашга улгургану, сўнг ўзини тўдага урганди. У узлуксиз чоп-ган, чопаверган, зўрға ҳалокатдан қутилиб қолганди. У қалт-қалт титраган, ниҳоят тўх-таб ерга йиқилганди. Ўпкаси ёрилишга кел-ганди. Кийикчалар атрофини ўраб олишган, у эса йифларди. У онаси — Она кийик қисма-тига йифлаганди. Шу-шу бўлди-ю, у оппоқ лаззатли сутидан эмган, оёқлари, бўйни, пе-шонасидан ялаган Она кийикни қайтиб кў-ролмади. Кейин тўрт ва икки оёқли нарса-ларни кўрса қочаверди... қочаверди.

У ҳамон чопар, қора терга тушиб, «пақ-пук» овозни кутиб чопарди.

— Милтифингизни олинг, ҳозир биз томоп-га яқинлашади,— дея паст бўйли одам ҳам-роҳини ўзига қарашга мажбур қилди. Ба-ланд бўйли одам эса кийикларга термилиб ту-риб, ўйга толганди. У зўр бериб ҳозиргина тасаввуррида бунёд қилган манзарани қайта жонлантиришга тиришди. Топди... Ўзларини телбаларча турли томонга ураётган кийиклар

бу кез гўё сариқ тўлқинларга айланган, қуюп зарби билан харсангларга урилиб гўё мана, мана парчаланиб кетаман дерди.

«Қизиқ,— хаёлидан кечирди у,— ишма учун бу манзара кўзларим олдига келди? Нима учун шундай, фақат шундай манзара?» У қанча ўйламасин, бари бир аниқ бир қарорга келломади.

«Дўипир-дўипир» туёқлар овозидан ниҳоят у ўзига келиб бошиш кўтарди ва тўдани бошлаб, ўқдай учиб келаётган Ота кийикни кўрди. Қейин бирдан «гумбур-гумбур» овоздан чўчиб тушиб, учишга шайланган бургутдай ёнига ўгирилди-ю, қотиб қолди. Тутунлар аста-секин тарқаларди. Шунда у боши билан ерга санчилиб, типирчилаб ётган Ота кийикни кўрди. Ота кийик! У типирчилаб ётар, тўда эса орқага қайтиб, келгаи томонга чопиб борарди. Орқада ажralиб қолган сариқ урғочи кийик — Ота кийик тепасига келди-да, бoshини эгиб хазин маъради. Кўзлари тиниб кетган урғочи кийик на қочишни, на қочмасликни билмасди. Баланд бўйли одам урғочи кийик тимсолида ўша «Лайли»ни яқиндан, жуда яқиндан аниқ кўришга мұяссар бўлди.

— Отманг,— деди жонҳолатда баланд бўйли одам, ҳамроҳининг милтифини ерга босиб.— Кет-кет!!!

Одамлар газаб билан бир-бирларига қараб қолишиди. Йекин ҳеч нарса тушунолмадилар. Нафратларини фақат кўзларидагина ифода қилиб чекландилар.

Силлиқ, тирсиллаб тургаи кўкраги кафтдай ўйилиб, тирқираб қон оқаётган Ота кийик ҳамон иҳрап, маъради. «Мууу...»

У мажолсиз кийик тепасига келди.

Кийик катта, тарғил кўзларини унга тикиб яна хазин ва маъзун маъради. Силлиқ қовоқлари орасидаги тарғил кўзлар шу кез тепасидаги икки оёқли нарсага: «Ўтир, ёрдам бер! Оёгимни сила, оғриқни олиб ташла! Мен сизларга нима ёмонлик қилдим?! Қайси қилмаган гуноҳларим учун отдиларинг?! Мени турғазиб юбор. Тўдамга етиб олай. Тезроқ-тезроқ!» дея илтижо қиласади.

У қотиб тураг, қалт-қалт титрарди. Ота кийик сўнгги бор унга маъюс, хазин термилди. Жони танасини тарқ этаётган ҳозирги дақиқаларда унинг кўзлари ва хотирасига қаршисидаги икки оёқли нарсагина ўрнашиб қолди.

— Қойил қилдимми? — деган шодон қийиқириқдан баланд бўйли одам чўчиб тушиб, орқасига ўгирилди. — Ниятимга етдим. Ота кийикни отдим. Энди бошқа овчиларга ҳам осоп бўлади.

— ...

— Роса юз кило гўшт қилади. Арақ билан роса бир ҳафта еймиз. Дўстларни чақирамиз...

— ...

— Қани келинг, ёрдамлашиш, олиб кетамиз, — дея мурожаат қилди паст бўйли одам камарини суғуриб, шошилниш кийикниш шохига боғларкан. — Афсуски олиб кетишининг иложи йўқ, бўлмаса қолганиларини ҳам отардим.

У елкасидаги милтиқни шиддат билан силтаб ҳамроҳининг оёғи остига ташларкан, яна бир бор сойликка қаради. Кийиклар тўзғиған пардай ҳамон ўзларини дуч келган томонга уришарди.

Унинг қўллари шалвираб, орқасига қай-

тар, тартибсиз қадам босар, оёқлари тошга тегиб қоқилар, гүё танаси ўзиникимасдай туюларди. Кўзлари олдига эса яна ўша оқ халатдаги, соchlарини кўксига ташлаб олган сарвқомат «Лайли» келиб тўхтаб қолган, бу гал у қиз кўзларини ёшланган ҳолда кўрарди.

«Бўрининг тишига,— ўйлаб борарди у,— ҳўқизнинг бўйнига, шернинг панжасига, итнинг тилига, кийикларнинг оёғи, шохига, одамнинг бошига куч ато қилган».

«Табиатнинг қудратини қарангки, ўйлаб ҳайратга тушасан киши,— дея унга мурожаат қиласарди кимдир.— Инсонга ақл ато қилган».

— Маъруф! Қайтинг! Тавба, у чиндан ҳам фалати одам.

Баланд бўйли одам ҳамроҳининг овозини эшилди, лекин орқасига қарамади.

У қайтар, овчи билан абадий юз кўришмайдиган бўлиб қайтарди.

МУНДАРИЖА

Дунёни англаш	3
Япроқлар түкилди	18
Булутлар фасли	34
Сәхрли күэлар	52
Ғалати одам	66

На узбекском языке

УКТАМ ХАКИМАЛИ

РАССВЕТ

Издательство «Ёш гвардия» — Ташкент —
1980

Редактор Тўлқин

Рассом М. Шувалова

Расмлар редактори Э. Валиев

Техн. редактор Р. Аҳмаджонова

Корректор С. Сайдалимов

ИБ № 610

Теришга берилди 4.10.1979 й. Босишга руҳсат этилди 11.01.1980 й. Формати 70×90^{1/32}. № 1 босма қоғозга «Литературная» гарнитурда юқори босма усулида босилди. Босма листи 2,5. Шартли босма листи 2,92. Нашр листи 2,83. Тиражи 15000. Шартнома 66—79. Баҳоси 20 т. Заказ № 1963. Р—05514.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Ёш гвардия» пашриёти, 700129. Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон КП Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ орденли босмахонаси, Тошкент, «Правда Востока» кўчаси, 26.